

Badische Landesbibliothek Karlsruhe

Digitale Sammlung der Badischen Landesbibliothek Karlsruhe

Opera

Lactantius, Lucius Caecilius Firmianus

[Venedig], 4. Apr. 1497

[Liber secundus]

[urn:nbn:de:bsz:31-300412](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bsz:31-300412)

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Aenea

dāi Sicilia fecit Aeneas: cū cōditā urbi Acestā hospitis nomē iposuit: ut eā postmo: ū
latus ac libēs Acestes diligeret, augetet, ornaret. Hoc mō religiōem cultus sui p orbē
terrā iuppiter seminauit: & exēplū cæteris ad imitandum dedit. Sicut igitur: a Melisso
(sicut Dydimus tradit) colendorū deorum ritus effluxit. siue ab ipso quoq; ioue: ut Eu
hemerus tradit. De tpe ramen constat: qñ dī colī cœperint. Melisseus quidem nō mul
tum antecessit ætate: quippe qui educāuerit iouem pronepotem. Et iccirco fieri potest
uel ut ante: uel adhuc puero ioue deos colere instituerit: id ē alumnī sui matrem & auā
Tellurē: quæ fuit Vrani cōiūx: patrē Saturnū. Et ipse hoc exēplo atq; instituto iouē ad
tantā superbā prouexerit: ut postea sibi diuinos honores auderet assumere.

Euheme
r^o auctor

Quo tpe cœperint uanæ superstitiones: qbus sub auctoribus.

Ca. xxiii.

Theophi
l^o auctor

Vne qm uanarum superstitionum originem depræhendimus: superest ut eti
am tpa colligamus, per quæ quinq; fuerint illi: quorū memoria colitur. Theo
philus in libro de temporib; ait Autolicum scripto ait in historia sua Tallum

Bel^o

dicere: q; Belus quem Babylonī & Assyrii colunt antiquior Troiano bello fuisse inueni

Agamen
non

tur. CCC. xxii. annis. Belū autem Saturno æqualē fuisse: & utrūq; uno tempore adole

Achilles

uisse. Quod adeo uerū est: ut ratione ipsa collegi possit. Nā & Agamēnon (q gessit bel

Aiax

lū troicū) Iouis abnepos fuit: & Achilles: Aiaxq; pnepotes: & Vlyxes eodem gradu p

Vlyxes

ximus: Priamus qdem lōga serie. Sed auctores quidā tardaūt & Iasiū Coriti filios fu

Dardan^o

isse: non Iouis. Nec. n. si ita fuisset: ad usus impudicos Ganymedem pronepotem suum

Iasi^o

hære potuisse. Itaq; parentib; illorū quos supra nominaui si cōgruēter annos diuidas:

numerus consentiet. Ab excidio autem troianæ urbis coliguntur anni mille quadringē

ti septuaginta. Ex hac temporum rōe manifestū est ante annos nō āplius q̄ mille octigē

ros natum esse Saturnum: qui & sator oīum deorum fuit. Non ergo isti gloriētur sacro

rum uetustate: quorū & origo: & ratio: & tpa deprehensa sunt. Restant adhuc aliqua:

quæ ad arguendas religiones falsas plurimū ualeant. Sed iam finem facere libro decre

uimus: ne modū excedat. Ea. n. pleni^o sunt exequenda: q̄ ut oību^o refanatis quæ ueritati ui

deatur obstare hoīes qui honorū ignorātia: uagant^o incerti ad religiōem uerā possimus

ibuerē. Prim^o autē sapientiæ grad^o est falsa itelligere. Secund^o uera cognoscere: Ergo

apud quem hæc prima institutio nostra p̄fecerit: qua falsa deteximus: excitabit^o ad ue

ri cognitionem: quia nulla est hoī iucundior uoluptas: & erit iam sapia cælestis discipli

næ dign^o: qui ad cognoscenda cætera libens ac parat^o accesserit.

Lactantiū Firmiani institutionum diuinarum aduersus gentiles: liber secund^o.

Quod rationis obliuio & ignorantia sui facit hoīes ingratos ueri dei: qui colitur in aduer

sis: & prosperis contemnitur.

Vanq̄ primo libro religiōes deorū falsas esse mōstrauerim: q; hi quorū

uarios dissimilesq; cult^o p̄ uniuersam terrā consensus hoīum stulta per

suasiōe suscepit: mortalesq; fuerit: functiq; uita diuinæ necessitati mor

te cōcesserint tamen nequa dubitatio relinquat^o hic secund^o liber fon

tem ipsū patefaciet errorū causasq; oēs explicabit qb^o decepti hoīes &

prim^o deos esse crediderunt & postmodum inueterata persuasiōe in

susceptis prauissime religionib; perseverauerint. Gestio. n. cōiūctis ianib; & hoīum

impia uanitate detecta singularis dei asserere maiestātē suspiciens utili^o & mai^o effici

um scilicet reuocandi hoīes a prauis itinerib; & in gratiā secū ipsos reducēdi ne sec utq

dam philosophi faciūt: tātōpe despiciāt neue se infirmos & supuacuos & nihil & fru

stra oīonatos putēt quæ opiniō p̄terosq; ad uicia cōpellit. Nā dum existimant nulli deo

nose e curæ: aut post mortē nihil eē futuros: totos se libidinibus addicūt: & dū licere si
 bi putant: hauriendis uoluptatibus scienter incūbunt: p̄ quas imprudentes in laqueos
 mortis incurrant: Ignorant. n. quæ sit hoīs ratio: quam si terere uellent: in primis deum
 suū agnoscerent: uirtutem: iustitiāq; sequerent: terrenis figmentis aīas suas non sub
 sternerent: mortiferas libidinū uoluptates nō appeterent. Deniq; se ipsos magni æstima
 rent. atq; intelligerent plus esse in hoīe q̄ uidetur: cuius uim: cōditionemq; nō aliter pos
 set: retineri: nisi cultū ueri parentis sui deposita prauitate susceperint. æq; dem sicut oportet
 de summa rerum sapenume ro cogitans: admirari soleo maiestatem dei singularis:
 quæ continet regit oīa: in tantā uenisse obligationē. ut quæ sola coli debeat: sola potissi
 mum negligatur. Homies aut ipsos ad tantam cæcitatem esse deductos: ut uero ac uno
 deo mortuos anteferant: terrenos at̄ i terraq; sepultos ei qui fundator ipsius terræ fuit:
 & tamen huic impietati hoīum posset uenia concedi: si oīo ab ignorantia diuini noīs ue
 niret hic error. Cum uero ipsos deorum cultores sape uideamus deū summū & confite
 ri & prædica: quā sibi ueniā sperare possint impietatis suæ: qui non agnoscunt cultum
 eius: quem prorsus ignorari ab hoīe fas nō est. Nā & cū iurant: & cū optant: & cū gr̄as
 agunt: nam Iouē aut deos multos: sed deum noīant: adeo ipsa ueritas (cogente natura)
 etiam ab inuitis peccatoribus erūpit. Quod qdē non faciūt in prospis rebus. Nam tū
 maxime deus ex memoria hoīum elabatur: cum beneficiis eius fruētes honorem dare
 diuinæ indulgentiæ debent. At uero si qua necessitas grauis præsterit: tunc deum recor
 dantur. Si belli terror infremuerit: si morborum pestifera uis incubuerit: si alimenta fru
 gibus longa siccitas denegauerit: si sæua tempestas: si grando igruerit: ad deum consu
 giunt: a deo petitur auxilium: deus ut subueniat oratur. Si quis in mari uento sa uiente
 iactatur hunc inuocat. Si quis afflicatur: hunc potius implorat. Si quis ad externā me
 dicandi necessitatem deductus: uictum precibus exposcit: deum solum obrestatur: &
 per eius diuinum atq; unicum nomen hoīum sibi misericordiam quærit. Nunq̄ igitur
 dei meminerunt: nisi dum in malis sūt. Postq̄ metus deseruit: & pericula recesserunt: tū
 uero alacres ad deorum templa concurrunt. His libant: his sacrificant: hos coronant.
 Deo autem: quem in ipsa necessitate implorauerunt: ne uerbo qdē gratias agūt adeo
 ex rerum prosperitate luxuria: ex luxuria uero uicia oīa: sic impietas aduersus deum na
 scitur. Quā nā istud ex causa fieri putemus: nisi esse aliquam peruersam potestatem: q̄
 ueritatis sit semper inimica: quæ humanis erroribus gaudeat. Cui unum ac perpetuum
 sit opus effundere tenebras: & hominum cæcare mentes: ne lucem uideant ut deniq; in
 cælum aspiciant: ac naturam corporis suis seruent. Nam cum ceteri animantes pronis
 corporibus in humum spectent: quia rationem ac sapiam non accipiunt: nobis stat⁹ re
 ctus: sublimis uultus ab artifice deo dat⁹ sit: apparet istas religiones deorū non esse ra
 tionis humanæ: quæ curuant cæleste aīal ad ueneranda terrena. Parens. n. n̄ ille unus &
 solus cum singeret hoīem. i. aīal intelligens & rationis capax: eū uero ex humo subleua
 tum ad cōtemplationem sui artificis erexit: quod optime ingeniosus poeta signauit
 Pronaq; eū spectent aīantia cætera terram: Os hoī sublimē dedit: cælumq; uidere
 Iussit: & erectos ad sidera tollere uultus. Hinc utiq; ἀνώρωπιος græci appellauerūt
 q; rursum spectaret. Ipsi ergo sibi renunciant: seq; hoīum nomine abdicāt: q; nō sursum
 aspiciant: sed deorsum: nisi forte idiplū q; recti sumus: sine causa hominī attribūtū putāt
 Spectare nos cælū deus uoluit: utiq; nō frustra nā & aues & ex mutis pene omnia cælū
 uident: sed nobis proprie datū est cælū rigidis ac stantibus uidere: ut religionē ibi quæ
 ramus ut deum cuius sedes illa est: quem oculis nō possumus: aīo cōtemplemur. quod

DIVINARVM INSTITVTIONVM

perfecto non facit. quia sicut aut lapidem: quae sunt terra uenerat. Est autem prauissimum cum ratio corporis recta sit. quod est temporale: ipsum uero aium qui sit aeternus: humilem fieri: cum figura & status nihil aliud significant: nisi mentem hominis eo spectare oportere: quod uultum & aium tam rectum esse debere quam corpus: ut id cui dominari debet: imitetur uerum homines & nominis sui & orationis oblitus. oculos suos ab alto deiciunt: soloque defigunt: atque timent opera digitorum suorum quasi quicquam esse possit artifice suo maius.

Quae fuerit prima causa fingendi simulacra: & quae uerissima dei imago est homo. Et quae extra se deum nemo fideliter colit.

Vae igitur amentia est: aut ea fingere quae ipsi postmodum timeant: aut tueri quae finxerint. Non ipsa inquit timeant: sed eos ad quorum imaginem facta: & quorum nominibus consecrata sunt. Nepe ideo timeatis: quod eos esse in caelo arbitramini. Neque enim si dii sunt aliter fieri poterunt. Cur igitur oculos in caelum non tollitis: & aduocatis deorum nominibus in apto sacrificia celebratis: Cur ad parietes & ligna: & lapides potissimum quam illo spectatis ubi eos esse credatis: Quid sibi templa: quae darent nolunt: Quid denique ipsa simulacra: quae aut mortuorum: aut absentium monumenta sunt: Nam omnino fingendarum similitudinum ratio ideo ab hominibus inuenta est: ut posset eorum memoria retineri: qui uel morte subtracti: uel absentia fuerant sepati. Deos igitur in quorum numero reponemus: Si in mortuorum: quae tam stultum ut colat: Si in absentium: colendi ergo non sunt: si nec uident quae facimus: nec audiunt quae praecamur. Si autem dii absentes esse non possunt: quod quoniam diuini sunt in quacumque mundi parte sunt: uident & audiunt uniuersa. Superuacua ergo sunt simulacra illis ubique praesentibus: cum satis sit audientium nomina praecibus aduocare. At enim praesentes non nisi ad imagines suas adsunt: ita plane quae admodum uulgus existimat mortuorum aias circa tumulos & corporum suorum reliquias aberrare. Sed tamen postquam deus ille praesto esse coepit: iam simulacro eius opus non est. Quare non nisi quae imaginem hominis peregre constituti contempletur: ut ex ea solatium capiat absentis: non ideo isanus esse uideatur: si eo reuerso atque praesente in contemplantur imagine perseueret: eaque potius quam ipsi hominis aspectu frui uelit. Minime perfecto. Et tamen hominis imago necessaria tamen uidetur: cum procul abest superuacua futura cum praesto est. Dei autem cuius spiritus ac numen ubique diffusum abesse nunquam potest: semper utique imago superuacua est. sed uenturum ne omnes eorum religio inanis sit & uacua si nihil in praesenti uideant. quod adorent. & ideo simulacra constituunt. quae quia mortuorum sunt imagines similia mortuis sunt omnia. uel sensu carent. Dei autem in aeternum uiuentis uiuunt & sensibile debet esse simulacrum. Quod si a similitudine id nomen accepit quod possunt ista simulacra deo similia iudicari quae nihil sentiunt nec mouentur: Itaque simulacrum dei non illud est quod digitis hominis & lapide aut aere aliaue materia fabricatur sed ipse homo quoniam & sentit & mouet & multas magnasque actiones habet. Nec intelligunt homines ineptissimi quod si sentire simulacra & moueri possent ultro adoratura homines fuissent a quibus sunt expolita quae essent aut inculc & horridus lapis aut materia informis & rudis. nisi fuissent ab homine formata. Homo igitur illorum quasi parens putandus est pro cuius manu nata sunt pro quem speciem figuram pulchritudinem habere coeperunt. Et ideo melior est quae fecit quam illa quae facta sunt. Et tamen factorum ipsum nemo suscipit aut ueretur. Quae fecit timeat tamquam plus possit esse in opere quam in opifice. Recte igitur Seneca in libris moralibus simulacra inquit deorum uenerant illis supplicat genu posito illa adorant illis pro totum assident diem aut astant illis stipem iaciunt. uictimas cadunt & cum haec ratione suscipiant fabros quae illa fecere contemunt. Quid iterum se tam contrarium quam statuarum dispicere factorem statuam adorare & eum ne in conuictu quidem admittere qui tibi deos faciat. Quam ergo uim quam potestatem habere possunt cum ipse

Seneca
auctor

qui fecit illa: non habeat: sed ne hæc qd̄ dare his potuit: quæ habebat uidere: audire: loq̄: moueri: Quisq̄ ne igit̄ tā ineptus est: ut putet aliqd̄ esse in simulacro dei: in quone hoīs qdem quicq̄ est præter umbrā: sed hæc nemo cōsiderat: infecti sunt. n. psualione: ac mentes eorum penitus succū stultitiæ pbiberunt. Adorāt ergo insensibilia: q̄ sentiūt irrationabilia q̄ sapiūt. ex aia q̄ uiuūt: terrena q̄ oriuntur e cælo. Iuuat ergo uelut in aliqua sublimi specula cōstitutū unde uniuersi exaudire possint: Persianū illud proclamare: O curuæ in terras aie: & cælestium manes. Cælū potius intuemini: ad cuius spectaculū uos excitauit ille artifex uer⁹ de⁹. Ille uobis sublimen uultū dedit: uos in terrā curuamini: uos altas mētes & ad patrem suum cū corporibus suis erectas ad inferiora deprimitis: tanq̄ uos p̄cēteat non quadrupedes esse natos. Pas non est cæleste aial cum terrenis: in terraq̄ uergentibus uersari. q̄ nos beneficiis cælestibus orbat: pronique in terrā uestra spōte p̄cūbitis: Humi. n. miseri uoluntamini: cū deorsum quaeritis: quod in sublimi quereere debuistis. Nā ista mortaliū digitorum ludicra & fragilia figmenta: ex quolibet materiæ genere formata: q̄d̄ aliud sunt: nisi terra ex qua nata sūt: q̄d̄ ergo rebus inferioribus subiaceris: quid capitis uestris terrā superponitis: Cū ergo uos terræ submititis: humilioreq̄ facitis ipsi uos ultro ad inferos mergitis: ad mortēq̄ damnatis: q̄ nihil est ex terra inferius & humilius: nisi mors & inferi: quæ si effugere uelletis subiectā pedibus uestris terrā cōtēneretis: corporis statu saluo. q̄d̄ iccirco rectū accepistis: quo oculos atq̄ mētē cū eo q̄ fecit cōferre possētis. Cōtēnere aut̄ & calcare terram nihil aliud ē: q̄ simulacra nō adorare q̄ de terra ficta sunt. Irē diuitias non concupiscere uoluptates corpis spernere: q̄ opes & corpus ipsū cui⁹ hospitio utimur: terra ē. Viuū colite: ut uiuatis. Moriatur. n. necesse est: qui se: suāq̄ aiam mortuis adiudicauit.

Quod Cicero & alii q̄ uidebātur sapiētes: cæteris deterius peccauerūt. Cap. iiii.

Ed quid p̄dest ad uulgas & ad hoies impiros hoc tr. o concionari: cū uideam⁹ s̄t̄ doctos & prudētes uiros cū religionum intelligant uanitatē nihilominus tñ ēt in his ipsis quæ damnant: colendis (nescio qua prauitate) præstare. Intelligebat Cicero falsa esse quæ hoies adorarent. Nā cū multa dixisset: quæ ad euerionē religionū ualerēt: ait tñ non esse illa uulgo disputanda ne suscipras publice religiones disputatio talis extinguat. Quid ei facies: q̄ cū errare se sentiat: ultro ipse il lapides impingāt: ut populus oīs offēdat: ipse sibi oculos eruat: ut oēs caeci sint: qui nec de aliis bñ mereatur: quos patitur errare: nec de seipso. q̄ alienis accedit erroribus: nec utitur tandem sapiæ suæ bono: ut factis impleat qd̄ mente p̄cepit: sed prudēs & fiēs pedē laqueo iserit. ut simul cum cæteris quos liberare ut prudētor debuit & ipse capiat: quin poti⁹ si qd̄ tibi Cicero uirtutis ē: experire populū facere sapientē. Digna res est: ubi oēs eloquentiæ tuæ exeras. Non. n. uerendū est ne tibi in tam bona cā deficiat oratio: q̄ sæpe etiam malas copiose ac fortiter defendisti. Sed nimirū Socratis carcerem times: iōq̄ patrociniū ueritatis suscipe non audes. At mortē ut sapiens cōtēnere debuisti. Erat multo pulchrius: ut ob bene prius dicta: q̄ ob male dicta morereris. Nec tibi laudis plus philippice afferre potuerunt: q̄ discussus error humani generis & mentes hoium ad sanitatē tua dīratione reuocare: sed concedamus timiditati: quæ in sapiæ esse non debet. Quid ergo ipse in eodem uersari errore: Video te terrena & manufacta uenerari. Vna esse intelligis & tamen eadem facis: quæ faciunt ipsi: quos ipse stultissimos confiteris. Quid igitur p̄suis uidisse te ueritatem: quam nec defensurus esses nec secuturus: Sed si libenter errant hi qui errare se sentiunt: quanto magis uulgas indoctum: quod pompis inanibus gaudet: animisq̄ puerilibus spectat omnia: oblectatur friuolis: & specie simulacrorum ca-

DIVINARVM INSTITVTIONVM

I acrorum capitur; nec ponderare securum unamquamque rem potest: ut intelligat nihil colendum esse: quod oculis mortalibus cernitur: quia necesse est mortale sit. Nec mirandum esse: si deum non uideant: cum ipse ne quidem hominem uideant: quem uidere se credunt. Hoc enim quod oculis subiectum est: non homo sed hominis receptaculum est: cuius qualitas & figura non ex liniamentis uasculi (quo continetur) sed ex factis & moribus puidetur. Qui ergo colunt simulachra: corpora sunt a fabus carentia: quia se corporalibus dederunt: nec uident plus aliquid mente quam corpore: cum sit a officium ea subtilius cernere: quae acies corporalis non potest intueri. Quos homines idem ille philosophus ac poeta grauius accusat: tanquam humiles & abiectos: qui contra naturae suae rationem aduenianda se terrena prosternant. Ait enim.

Et faciunt a los humiles formidine diuum: Depressosque premunt ad terram.

Aliud quidem ille cum hoc diceret. sentiebat: nihil utique esse colendum: quia dii humana non current. Denique alio loco religiones deorum & cultus inane esse officium confitetur. Nec pietas ulla est: uelatum saepe uideri. Vertere se ad lapidem: atque omnes accedere ad aras Et procumbere humi prostratum: & pandere palmas

Ante deum delubra: nec aras sanguine multo

Spargere quadrupedum: nec uotis ne ctere uota.

Quae profecto si casta sunt: non oportet sublimes & excelsos a nos auocari: atque in terram primi sed nihil aliud quam caelestia cogitare. Impugnatae sunt ergo a prudentioribus falsae religiones: quia sentiebant esse falsas: sed non est inducta uera: quia qualis aut ubi esset ignorabant. Itaque sic huerunt tanquam nulla esset ois: quia ueram non poterant inuenire. Et eodem modo inciderunt in errorem multo maiorem: quam illi qui falsam tenebant. Nam & isti fragilium cultores quis sint inepti: quia caelestia constituunt in rebus corruptibilibus atque terrenis: aliquid tamen sapientiae retinent & habere ueniam possunt: quia summum hominis officium & si non re ipsa: tamen proposito tenent: si quidem hominum atque mutuum uel solum uel certe maximum in religione discrimen est. Hi uero quanto fuerint sapientiores: quo intellexerunt falsae religionis errorem: tanto facti sunt stultiores: quia esse aliquam ueram non putauerunt. Itaque quoniam facilius est de alienis iudicare: quam de suis: dum aliorum praecipitium uidet: non prospexerunt quid ante suos pedes esset. In utraque igitur parte. & summa stultitia inuenitur: & odor quidem sapientiae: ut possis dubitare quos dicas potissimum stultiores. illos ne qui falsam religionem suscipiunt. an eos qui nullam. Sed (ut dixi) uenia concedi posset imperitis: & qui se sapientes esse non fateantur. His uero non potest qui sapientiam professi stultitiam potius exhibent. Non solum equidem tam iniquus. ut eos putem diuinare potuisse: ut ueritatem per se ipsos inuenirent. quod fieri ego non posse confiteor sed hoc ab his exigo: quod ratione ipsa praestare potuerunt. Facerent enim prudentius si & intelligerent esse aliquam ueram & falsis impugnatam aperte pronunciarent eam: quae uera esset: ab hominibus non teneri Sed mouet eos fortasse illud quod si qua uera esset religio exerceret se ac iudicaret nec pateret esse aliud quicquam. uidere. nullo modo poterant quare aut quo & quemadmodum religio uera opprimeretur quod est diuini sacramenti & caelestis arcani. Id uero nisi doceatur aliquis scire nullo pacto potest. Summa rei haec est. Imperiti & insipientes falsas religiones pro ueris habent quia neque ueram sciunt neque falsam intelligunt. Prudentiores uero quia ueram nesciunt aut in his quas falsas esse intelligunt perseverant ut aliquid tenere uideantur aut omnino nihil colunt ne incidant in errorem cum id ipsum maximum sit erroris uitam pecudum sub figura hominis imitari. Falsum uero intelligere est quidem sapientiae sed humanae ultra hunc gradum procedi ab homine non poterit. Itaque

LIBER SECVNDVS

multi philosophorum religiones (ut docui) sustulerunt: uerū autem scire diuina est sapi-
entia. Homo autem per seipsum peruenire ad hanc sapiētiā nō pōt. nisi doceatur a deo
Philosophi quod summū fuit humanæ sapiētiæ assecuti sunt: ut itelligerent: quid non
sit: illud assequi nequuerūt: ut dicerēt quid sit. Nota Ciceronis uox ē: Utinam tā facile
uera inuenire possem q̄ falsa conuincere. Q d' quia uires humanæ cōditōis excedit: ei⁹
officiū facultas nobis est attributa: quibus tradidit deus sciam ueritatis: cui explicandæ
quattuor posteriores libri seruiēt. Nunc interim falsa ut cœpimus: detegamus.

Quod nil maiestatis & reuerentiæ habeant idola:

Cap. iiii.

Vid igitur maiestatis possunt habere simulachra: quæ fuerūt in homunculi
potestate uel ut aliud fierent: uel ut oīno non fierent: iccirco apud Horatium
Priapus ita loquitur. Olim truncus eram ficulnus inutile lignum. Horati⁹
auctor

Cū faber incertus scānū faceret nē priapū. Maluit esse deū: deus ide ego furū: auūq;
Maxima formido. Quid nō sit tāto hōe custode securus: Pures enim tam stulti sunt: ut
Priapi rentiginem timeant: cum aues ipsæ quas terrore falcis aut inguinis abigi existi-
mant simulacris fabrefactis: idest hoīum plane similibus isideant: nidificent: inquinēt.
Sed Flaccus ut satyrici carminis scriptor derisit hoīum uanitatē. Verū hī qui faciunt:
seriam se facere rem opinant. Deniq; poeta maximus: hō in cæteris prudens: in hoc solo
non poetice: sed aniliter desipiuit: cum in illis emendatissimis libris ēt fieri hoc iubet
Et custos furum atq; auium cum falce saligna.

Hellepōriaci seruet tutela Priapi. Adorant ergo mortalia aut a mortalibus facta:
fragi. n. cremari possunt ac perire. Nā & rectis uetustate labentibus sæpe cominui so-
lent: & consumpta incendio dilabuntur in cinerem: & plarūq; (nisi sua illis magnitudo
subuenerit: aut custodia diligens seferit) in prædam furibus cedunt. Quæ igitur insa-
nia est ea timere: p quibus aut ruina: aut ignes: aut furta timeant: quæ uanitas aliquā
ab his spectare tutelam: quæ ueri semetipsa non possunt: quæ pueritas ad eorum pre-
sidia decurrere: quæ ipsa cum uiolantur: multa sunt: nisi a colentibus uindicerentur: Vbi
ergo ueritas est: ubi nulla uis adhiberi potest religioni: ubi nihil quod uiolari possit ap-
paret: ubi sacrilegium fieri non potest: Quicquid autem oculis manibusq; subiectum
est: id uero quia fragile est: ab omni ratione immortalitatis est alienum. Frustra igit ho-
mines auro: ebore gemmis deos excolunt & exornant: quasi uero ex his rebus ullā pos-
sint capere uoluptatem. Quis uisus est preciosorū munerum nihil sentientibus: An ille
qui mortuus: Pari. n. ratione defunctorum corpora odoribus ac preciosis uestibus illi-
ta & conuoluta humi condunt qua deos honorant qui neq; cū fierent sentiebāt: neq; cū
coluntur sciunt. Nec. n. sensum consecratione sumpserunt. Non placebant Persio: q;
aurea uasa templis inferantur superuacuum putant esse inter religiones: q; non sancti-
tatis sed avaritiæ sit instrumentum. Illa enim satius est deo: quem recte colas inferre p
munere.

Compositum ius: falsq; animis sanctosq; recessus:

Polyclēis

Mentis: & iocum generoso pectus honesto. Egregie sapienterq; sensit. Verū illud ri-
diculum subdidit. Hoc ē aurū in tēplis: q; sint ueneri donatæ a uirgine puppæ: quas il-
la omittere fortasse contempsit. Nō uidebat. n. simulacra ipsa & effigies deorū Polycle-
ti & Euphranoris & Phidiæ manu ex auro atq; ebore pfectas nihil aliud esse q̄ grandes
pupas. non a uirginibus quarū lusibus uenia dari pōt sed a barbaris hoībus cōsecratas
Merito igit ēt senum stultitiā Seneca deridet. Non inqt bis pueri sumus (ut uulgo di-
citur) sed semp. uerū hoc interest q; maiora nos ludimus. Ergo his ludicris & ornatis &

Euphra-

nor

Phidia

Seneca

auctor

DIVINARVM INSTITVTIONVM

grandibus pupis: & ungueta & thura & odores inserunt. His optimas & pingues hostias imolant: quibus est quod deos: sed carent officio dentium. His peplos & indumenta pretiosa: quibus usus velaminis nullus est. His aurum & argentum consecrant. quae tam non habent: qui accipiunt: quae qui illa donarunt. Nec immerito Dionysius Siciliae tyrannus post victoriam Graecia potitus deos tales contempsit: spoliavit illulit. Siquidem sacrilegia sua iocularibus est dictis persequatur. Nam cum Ioui Olympio aureum amictum detraxisset: laneum iussit imponi dicens astate esse grauem aureum hyeme frigidum: laneum vero utique temporis aptum. Idem auream barbam detrahens Aesculapio incongruens & iniquum esse ait: Cum Apollo pro eius imberbis esset adhuc aculeis: priorem filium quem priorem barbatus uideri. Item pateras & exuias: & pua quadam sigilla: quae simulacrorum portentis manibus tenebantur. detrahebat & accipere se illa: non auferre dicebat. Per quod. n. stultum esse & ingratum: nolle accipere ab his ultro porrigentibus a quibus bona sibi homines praecarent. Nec. n. fecit ipse: quia res & uictor fuit. Quin. n. secuta est eum solita felicitas. Vixit. n. ut quod ad senectutem. regnumque per manus filio tradidit. In eo igitur quod hostes sacrilegia non poterant: oportuit deos ipsos sui iudices esse: At si humilis quid tale commiserit: huic praesto sunt flagella: ignes: aculei cruces: & quicquid excogitare iratis & fureatibus licet: Sed cum puniunt deprehensos in sacrilegio ipsi de deorum suorum potestate diffidunt. Cur. n. illis potissimum non relinquunt ulciscendi sui locum: si eos posse aliquis arbitrantur? Quin est putant illorum numine accidisse: ut praedones rerum sacrarum deprehensi tenerentur: & sauiunt non tam ira quam metu: ne si deorum iniuriam non uindicauerint: ipsos expectant poenae incredibili. s. uanitate: qui nocituros sibi deos putent ob aliena scelera: qui ipsis a quibus uiolati spoliati que sunt: per se ipsos nihil nocere poterunt. At. n. saepe ipsi quoque in sacrilegos uindicauerunt: potest id uel casu accidisse quod aliquando non semper. Sed tamen paulo post (quod id acciderit) ostendam: Sed quaero cur illi tot & tanta sacrilegia in Dionysio non uindicauerunt: qui non furti. sed palam deos ludibrio habuit. Cur hunc tam potentem sacrilegum a templis: a ceremoniis: ab imaginibus suis non arceuerunt? Cur est sacris rebus ablati: prospere nauigauit: quod loco ipso testatus est (ut solebat) Videtis ne inquit comitibus suis naufragium timentibus: quod prope sacrilegis nauigatio ab ipsis immortalibus tribuatur: Sed hic fortasse a Platone didicerat deos nihil esse. Quid Caius Verres: quem Tullius accusator eius eidem Dionysio & Phalaridi & tyrannis omnibus comparat: nonne omnem Siciliae copulauit: sublatis deorum simulacris: ornamentisque phanoribus: Ociosum est persequi singula unum libet commemorare: in quo accusator omnibus eloquentiae uiribus: omni denique conatu uocis & corporis deplorauit. De Cerere Catinensi uel Aetnensi: quarum alterius tanta fuit religio ut adire templi eius secreta penetralia uiris nefas esset. Alterius antiquas tanta ut omnes historiae loquantur ipsam deam fruges in Aetnae solo primum reppisse: filiamque eius uirginem ex eodem loco raptam. Denique gracchanis temporibus turbata republica: & seditioibus & ostentis cum reptum esset in carminibus Sibyllinis: antiquissimam Cererem debere placari: legati sunt Aetnam missi. Haec igitur Cereres uel religiosissima: quam uideri maribus ne adorandi quod gratia licebat uel antiquissima: quam. s. senatusque populique Romano. sacrificiis donisque placauerat ex arcanis & uetustis penetralibus a C. Verre immixtis latronibus seruicibus: ipse sublata est. Idem uero cum affirmaret se a Siculis (ut eam prouinciam susciperet) oratum his uerbis usus est: sese iam ne deos quidem in suis urbibus (ad quos confugerent) habere quod eorum simulacra sanctissima C. Verres ex delubris religiosissimis sustulisset: quasi uero si uerres ex urbibus delubrisque sustulerat: de caelo quoque sustulerat. Unde apparet istos deos nihil habere in se amplius quam materiam de qua sunt fabricati: nec immerito: Ate. M. Tulli: hoc eademe ipsum hominem. Siculi confugerunt: quoniam triennio sunt expti deos illos nihil ualere. Esset. n. stultissi-

Plato au-
ctor
C. uerres
T. auctor
Ceres

LIBER SECVNDVS

mi: si ad eos ob defendendas iniurias hoium cōfugissent: q. C. Verri nec p se ipsis i: ati esse poterunt. At. n. Verres ob hęc facinora damnatus est. Nō ergo dii vindicauerunt: sed Ciceronis industria qua uel defensores ei⁹ oppōsit: uel gratiæ restitit. Quid q. apud ipsum Verrem non fuit ulla dānatio sed uocato: ut quēadmodū Dionysio deorum spolia gestandi: dii imortales bonā dederant nauigatōem: sic ēt Verri bonam quietē tribuisse uideantur: in qua sacrilegus suis tranquille frui posset. Nā frementib⁹ postea ciuilibus bellis sub obtentu diuinationis ab oī periculo & metu remot⁹: aliorum graues casus & mirabiles exitus audiebat: & qui cecidisse solus oib⁹ stantib⁹ uidebatur: is uero uniuersis cadentibus solus stetit: donec illum & opibus sacrilegio partis & uita satiatū ac senectute confectū pscriptio triumuiralis auferret: eadem scilicet quæ Tulliu uiolatæ deorū maiestatis ultorē. Quin ēt scēlix in eo ipso fuit: q. ante suā mortem crudelissimū exitū sui accusatoris audiuit. Diis uidelicet pudentib⁹: ut sacrilegus ac prædo ille religionum suarū non ante moraret: q̄ solatium de ultione cōpisset.

Quod solus oīum creator uerus de⁹ est: solusq; colend⁹: nec elementa nec corpora cælestia aliqd diuinitatis hnt: in quo & stoici delipiunt: qui stellas deos putant quæ nō sua uoluntate mouent^r sed dei: & qua ratione eas sic fieri uoluit.

Ca. v.

Vanto igitur rectius est omiſſis insensibilib⁹ & uanis, oculos eo tendere: ubi sedes: ubi habitatio est dei ueri: qui terrā stabili firmitate suspendit: qui cælū distinxit astris fulgentib⁹: qui solem reb⁹ humanis clarissimū ac singulare lumen in argumentū suæ ac unicæ maiestatis accendit: Terris autē maria circumfudit: flumina sempiterno lapsu fluere præcepit.

Iussit & extendi cāpos: subfidere ualles. Fronte regi siluas lapidosos surgere mōtes. Quæ utiq; oīa non Iuppiter fecit. q. ante annos mille septingentos natus est: sed idem. Ille opifex rerum mundi melioris origo. Qui uocatur deus: cuius principium quoniam non potest comprehendere: queri debet quidem. Satis est hoi ad plenam perfectamq; prudentiam. si deū esse intelligat: cuius intelligentiæ uis & summa hæc ē: ut suscipiat & honorificet cōem parentem generis humani: & rerū mirabilium fabricatorē. Vnde quidam hebetis obtusiq; cordis elementa quæ & facta sunt & carent sensu: tanq̄ deos adorant: qui cum dei opa mirantur: cælum cum luminibus uariis: terram cū campis & montibus: maria cum fluminib⁹: & stagnis & fontib⁹. earum rerum admiratiōe obstupescit: & ipsius artificis oblitū: quem uidere non poterant: eius opa uenerari & colere cōeperunt: nec unq̄ intelligere quiuerunt: q̄to maior q̄toq; mirabilior sit: q. illa fecit ex nihilo: quæ cū uideant diuinis legibus obsequentia: cōmodis atq; usus hoium perpetua necessitate famulari. Tamen illa deos existimant esse ingrati aduersus beneficia diuina: qui deo p̄i indulgentissimo sua sibi opa prætulerūt. Sed qd mirum: si aut barbari aut impiti hoies errāt: cū & philosophi stoice disciplinæ in eadē sunt opinione: ut oīa cælestia quæ mouentur in deorū numero hnda esse cēseant. Siq̄dē Lucillius stoicus apud Cic. sic loquitur. Hanc igitē in stellis cōstatiā: hanc tantū i tā uariis cursib⁹ in oī æternitate conuenientiā tpum non possum intelligere sine mente: rōne: cōsilio. quæ cum in sideribus esse uideamus: non possum⁹ ea ipsa in deorum numero ponere. Item paulo sup⁹ Restat inquit ut mot⁹ astrorum sit uoluntarius: quæ q. uideat: non indocte solum: uerū ēt impie faciat: si deos esse neget. Nos uero & qdē cōstater negamus. & ac uos o philosophi non solum indoctos & impios: uerū ēt cecos & ineptos delirosq; pbamus: qui ignorantiam imperitorum uanitate uicistis. Illi enim solem & lunam: uos etiam sidera deos putatis. Tradite igitur nobis stellarum misteria: ut aras & templa singulis eriga-

Lucillius auctor

DIVINARVM INSTITVTIONVM

mus ut sciamus quo quāq; ritu: quo die colamus: quibus noibus. quibus precibus ad-
 uocemus: nisi forte nullo discrimine tā innumerales: tam minutos deos acruatim cole-
 re debemus. Quid q; argumentum illud: quo colligunt u niuersa caelestia: deos esse in-
 contrarium ualeat. Nā si deos esse iccirco opinant: quia certos & rationabiles cursus ha-
 bent errant. Ex hoc. n. apparet deos non esse: q; exorbitare illis a praestitutis itinerib; nō
 licet. Caeterū si dii essent: huc atq; illuc passim sine ulla necessitate ferrentur: sicut aian-
 tes in terra: quarum (quia liberae sunt uoluntates) huc atq; illuc uagantur ut libet: &
 quo quancq; mens duxerit: eo fertur. Non est igitur astrorum motus uolūtarius sed ne-
 cessarius: quia praestitutis legibus officiiq; deseruiunt. Sed cum disputaret de cursibus
 siderum: quos ex ipsa rerum ac tpum congruentia intelligebat non esse fortuitos exi-
 stimauit uoluntarios esse: tanq̄ nō possent tam dispositi: tā ordinate moueri: nisi sensus
 illis inesset officii sui sciens. O q̄ difficilis est ignoratibus ueritas: & q̄ facilis scientibus.
 Si motus igitur astrorū fortuiti nō sunt: nihil aliud restat nisi ut uoluntarii sint Immo ue-
 ro ut non esse fortuitos manifestū est: ita nec uoluntarios. Quō igitur in conficiendis ite-
 neribus constantiam suam seruant: Nimirum deus uniuersi artifex sic illa disposuit: sic
 illa machinatus est: ut p̄ spacia caeli diuina & admirabili ratione decurrerent: ad efficien-
 das succedentium sibi tpum uarietates. An archimedes siculus concauo aere similitudi-
 nem mundi ac figuram potuit machinari: in quo ita solem ac lunam composuit: ut inae-
 quales motus & caelestibus similes conuersionibus singulisq; quasi diebus efficeret: &
 non modo decessus solis & accessus uel incrementa diminutionesq; lunae: uerum et stel-
 larū: uel errantium uel uagarū: dispares cursus orbis ille dum uertitur exhiberet: Deus
 ergo illa uera non potuit machinari & efficere: que potuit solertia hominis imutatione
 simulare. Vtrum ne igitur Stoicus si astrorū figuras in illo aere pictas effictas: quidisset
 suo illa consilio moueri diceret: ac non potius artificis ingenio: Inest ergo sideribus ratio
 ad peragendos meat; suos apta: sed dei est illa rō: q; & fecit & regit oia. Nō iporū siderū
 quae mouent: nā si solē stare uoluisset: perpetu; dies utiq; esset. Itē si mot; astra non ha-
 berent: quis dubitet sempiternā noctē fuisse futuram. Sed ut diei ac noctis uices essent
 moueri ea uoluit: & tā uarie moueri: ut nō mō lucis ac tenebrarū mutuae uicissitudines
 fierent: q; laboris & quietis alterna spacia cōstarēt: sed et frigoris & caloris & diuerso-
 rum tpum uis ac potestas: uel generandis uel maturandis frugib; conueniret. Quam
 solertiam diuinā potestatis in machinandis itinerib; astrorum (qa philosophi non ui-
 debant) aialia esse sidera putauerunt: tanq̄ pedib; & sponte non diuina ratione p̄ceder-
 ent. Cur autem excogitauerit illa de;: quis non intelligit. Scilicet ne solis lumine dece-
 dente: nimium caeca nox tetrīs atq; horrentib; tenebris ingrauesceret: uoceretq; uiuen-
 tibus. Itaq; & caelū simul mira uarietate distinxit: & tenebras ipsas multis minutisq;
 luminib; temperauit. Quanto igitur Naso sapienti;: q̄ illi qui sapiāe studere se putant
 qui sentit a deo lumina illa ut horrorem tenebrarū depellerēt instituta: Is eū librū quo
 phœnomena breuiter cōprehendit. his trib; uersib; terminauit.
 Tot numerotaliq; de; simulachra figura Imposuit caelo: p̄q; atras sparsa tenebras
 Clara pruinose iussit dare lumina nocti. Quod si fieri non pōt: ut stellae dii sint: er-
 go nec sol quidem nec luna dii esse possunt: qm̄ luminib; astrorum non ratione differ-
 runt: sed magnitudine. Quod si hi dii non sunt ergo nec caelum quidem in quo illa om-
 nia continentur.
 Quod nec terra: nec aqua nec pars aliqua mundi nec tot; ipse de; est animat; sicut
 stoici mentiuntur qui quod astruunt pariter & euertunt. Ca. vi.

Archime-
des

Naso au-
ctor

703

LIBER PRIMVS

Imili mō si terra quā calcamus: quā subigimus: & colimus ad uictū: deus nō
 est: ne cāpi qdē ac mōtes dii erunt. Sed hi nō sunt: ergo nō tellus qdē uniuersa
 deus uideri pōt. Itē si aqua quæ feruit animantibus ad usum bibendī aut la
 uandi: deus nō est: ne fontes qdē ex quibus aqua pfluūt. Si fontes nō sunt. ne flumina q
 dem: quæ de fontibus colligunt. Si flumina quoq; dii nō sunt: ergo & mare: qdē ex flu
 minibus constat: sed haberi non pōt. Quod si neq; cælū: neq; terra: neq; mare: quæ mū
 di partes sunt: dii esse non possunt: ergo ne mundus qdem totus deus est: quē idem ipsi
 stoici & aiantem & sapientē esse contendunt. Et ppter ea deū in quo tā icōstātes fuerūt
 ut nihil dictū sit ab his: quod nō ab iisdē fuerit euersum. Sic. n. argumentant: fieri non
 posse ut sensu careat: quod sensibilia ex se generat. Mundus aut generat hoīem: qui est
 sensu præditus: ergo & ipum sensibilem esse. Itē sine sensu esse nō posse: cuius pars hēat
 sensum. Igitur quia hō sensibilis est: et mundo cuius pars hō est: inesse sensum. Pra po
 sitiones qdem ueræ sunt: & sensibile esse: qdē sensu præditum gignat: & hēe sensum: cu
 ius pars sensu aucta sit. Sed assumptōes falsæ: quibus argumenta cōcludunt: quia neq;
 mundus generat hoīem: neq; mundi hō pars est. nā hoīem a principio idem deus fecit.
 q & mūdū: & nō est mundi pars hō: sicut corpis mēbrū. Pōt. n. mundus esse sine hoīe:
 sicut & urbs & domus. Atqui ut domus unius hoīs habitaculū est: & urbs unius populi
 sic & mundus domiciliū totius generis humani: Et aliud est quod incolitur: aliud quod
 colit. Sed illi dum student id quod falso susceperant confirmare: & sensibile esse mūdū
 & deū: argumentorū suorū cōsequētia non uiderūt. Nā si mūdī pars est hō: & sensibilis
 est mūdus: qā hō sentit. Ergo qā mortalis est hō: mortalis sit & mūdus necesse ē: nec tā
 tū mortalis: sed et oibus morbis & passionibus subiectus: & ecōtrario: si deus est mū
 dus: & partes eius utiq; immortales sūt: ergo & homo deus est: quia pars est (ut dicitis)
 mundi. si hō: ergo iumenta & pecudes: & cætera genera bestiarū & auium & pisciū: quā
 illa eodem modo sentiunt: & mundi partes sunt. At hoc tolerabile est. Nam & hæc co
 lunt ægyptii. Sed res eo peruenit: ut & ranæ & culices & formicæ dii esse uideantur:
 qā & ipsis inest sensus: & ex pte mūdī sūt. Ita semp argumenta ex falso petita: ineptos &
 absurdos exitus habent. Quid q; iidē ipsi aiunt deorū & hoīum cā mūdū esse constru
 ctum quasi cōem domum: Ergo nec mundus deus est: nec animans: si constructus est
 animans. n. non constructus sed nascit. Et si est ædificatus: & sic utiq; tanq; domus. tanq;
 nauis: Est ergo aliquis artifex mundi deus: & seorsum erit mundus qui factus est seor
 sum ille qui fecit. Iam illud quidem repugnans & absurdum: q; cum cælestes ignes: cæ
 teraq; mundi elementa deos esse affirmant. Item ipsum deum mūdū dicunt. Quō pōt
 ex deorum multorum aceruo unus deus confici. si astra dii sunt: mundus ergo non de
 us sed domiciliū deorum est. Si uero deus mundus est: ergo oīa illa quæ sunt in eo: dii
 non sunt: sed dei membra quæ utiq; solius dei nomen accipere non possunt. Nec. n. re
 cte quis dixerit membra hoīs unius multos hoīes esse: sed tamen non est similis com
 paratio aialis & mundi. Animal enim quia sensu præditū est: & mēbra eius hñt sensum
 nec nisi a corpore diuulsa putrescunt. Cuius igit rei similitudinem gerit mundus: Ni
 mirū ipsi docent: cū factū esse non diffitētur: ut esset diis & hoibus quasi coīs domus.
 Si ergo est cōstructus ut domus: nec ipse deus ē: nec elemēta quæ sunt partes eius. qā
 neq; domus habere dominiū sui pōt: neq; illa de quibus domus cōstat. Non tm̄ igitur
 ueritate: sed et uerbis suis reuincuntur. Sicut. n. domus in usū habitandī facta perse ni
 hil sentit dominoq; subiecta est: qui eam fecit aut incolit: ita mundus p se nihil sentiens
 factori deo subiaceret: qui eum in usum sui fecit:

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Qd' dupliciter peccat insipientes: & q' avaritia sub obtentu religionis colit' praualete
 roe: traditoe maioru: & q' fuerit maiores: quoru auctoritas p'udicat ueritati. Ca. vii.

Vplici ergo ratioe peccatur ab insipientibus. Primu q' elementa id est dei opa
 d deo praeferunt. Deinde q' elementorum ipsorum figuras humana specie com-
 prehensus colunt. Nam solis lunaeq' simulacra humanu in modum formant

Item ignis & tetrae & maris quae illi Vulcanum: Vestam: Neptunum uocant: nec ele-
 mentis ipsis in aperto litant. Tanta homines imaginum cupiditas tenet: ut iam uiliora
 dicantur illa quae uera sunt: auro scilicet: gemmis & ebore delectantur. Horum pulchri-
 tudo ac nitor praestringit oculos: nec ullam religionem putant ubicunq' illa non fulse-
 rint. Itaq' sub obtentu deorum avaritia & cupiditas colitur. Credunt. n. deos amare qe-
 quid ipsi concupiscunt: quicquid est quod pp furta: & latrocinia. & homicidia quotidie
 fauiunt: propter quod bella per totum orbem populos urbescq' subuertunt. Cosecrat
 ergo diis manubias & rapinas suas: quos certe necesse est imbecilles esse ac summae uir-
 tutis expertes: si subiecti sunt cupiditatibus: cur enim caelestes eos putemus si desiderat
 aliquid de tetra: Vel beatos: si aliqua re indigent: Vel incorruptos: si uoluptati habent
 ea: in quibus appetendis cupiditas hominum non immerito damnatur: ueniunt igitur
 ad deos: non tam religionis gratia: quae nulla potest esse in rebus male partis & corrup-
 tibilibus: q' ut aurum oculis hauriant. nitorem leuigati marmoris aut eboris aspiciant:
 ut insignes lapillis & coloribus uestes: uel distincta gemmis fulgentibus pocula insa-
 tiabili contemplatione contrectent. Et quanto fuerint ornatiora templa & pulchriora
 simulacra: tanto plus maiestatis habere credantur: a Ieo religio eorum nihil aliud est q'
 quod cupiditas humana miratur. Haec sunt religiones quas sibi a maioribus suis tradi-
 tas pertinacissime tueri ac defendere perseverant: nec considerant quales sint sed ex hoc
 probatas atq' ueras esse confidunt: quod eas ueteres tradiderunt: tantaq' est auctori-
 tas uetustatis: ut inquirere in ea scelus esse dicitur. Itaq' creditur ei passim tanquam co-
 gnitae ueritati. Deniq' apud Ciceronem sic dicit Cotta Lucillo. Habes Balbe quid Cot-
 ta quid pontifex sentiat: fac nunc ego intelligam: quid tu sentias: a te enim philosophiae
 rationem religionis accipere debeo. Maioribus autem nostris etiam nulla ratione red-
 dita rationis est credere. Si credis: cur ergo rationem requiris quae pot' efficere ne cre-
 das. Si rationem requiris & quarendam putas: ergo non credis. Iō. n. quæris ut eam sequaris
 cum inueneris: docet te ecce ratio non esse ueras religiones deorum quid facies: Maiores ne
 potius an rationem sequeris: Quae quidem tibi non ab alio insinuata: sed a te ipso inuenta
 & electa est cum omnes religiones radicitus eruisi. Si rationem mauis discedere te neces-
 se est ab institutis & auctoritate maioru: quonia id solum rectum est: quod ratio praescri-
 bit. Si autem pietas maiores sequi suadet fateri igit' & stultos illos fuisse: qui excogitatis
 contra rationem religionibus seruiunt: & te ineptum qui id colas: quod falsum esse conuince-
 ris. Sed tamen quoniam nobis tantope maiorum nomen opponit: uideamus tamen qui fuerint
 maiores illia quorum auctoritate discedi nefas ducitur. Romulus urbem conditurus
 pastores (inter quos adoleuerat) conuocauit. Cunctis his numerus condendae urbi parum
 idoneus uideretur: constituit asilium. Eo passim confugerunt ex finitimis locis pessimi
 quinq' sine ullo conditionis discrimine. Ita conflauit ex his oibus populū: legitq' in sena-
 tum eos: qui aetate auebant: & patres appellauit: quoru consilio gereret oia de quo se-
 natu. Propertius elegiarum scriptor haec loquitur.

Cicero
 auctor
 Cotta
 Lucillus

Romulus

Propertius
 auctor

Buccina cogebat priscos ad uerba quirites Centū: illi in prato saepe senatus erat.
 Curia praetexto nunc quenitet alta senatu: Pellitos habuit rustica corda praes.

LIBR. SECVNDVS

Hi sunt patres: quorū decretis eruditi ac prudētes uiri denotissime seruibāt. Idq; uerū ac innumerabile oīs posteritas iudicet: q; centū pelliti senes senatū esse uoluerūt. quos tñ (ut i prio libro dictū ē) Pōpilius illexit: ut ēt crederent uera sacra: quæ ipse tradebat. Est uero q; illorum auctoritas tanti habeatur a posteris: quos nemo cum uiuerent: neq; summus neq; infimus affinitate dignos iudicauit.

Quod ratione potius innitendum est: & quæ miracula scripta sunt ad confirmatio-
nem erroris multorum.

Cap. viii.

Vare oportet in ea re maxie: in qua uitæ rō uersat: sibi quēq; considerare: suoq; iudicio ac ppriis sensibus niti ad inuestigādā & ppēdēdā ueritatē: q̄ credentē alienis erroribus decipi: tanq̄ ipsum rationis expertem. Dedit oibus deus pro uirilī portione sapiām: ut & in audita inuestigare possent & audita ppendere. Nec quia nos illi temporibus antecesserunt: sapientia quoq; antecesserunt: quæ si oibus æqualiter datur: occupari ab antecedentibus nō pōt. Illi habilis est tanq̄ lux & claritas solis: quæ ut sol oculorum: sic sapientia lumen est cordis humani: Quare cū sapere: id est ueritatē quærere omnibus sit inatum: sapiām sibi adimunt. q̄ sine ullo iudicio inuenta maiorum pbāt: & ab aliis pecudū more ducūt. Sed hoc fallit: q; maiorū noie posito non putāt fieri posse: ut aut ipsi plus sapiant: quia minores uocantur: aut illi desipuerint: quia maiores noiantur. Quid ergo impedit: quin ab ipsiis sumamus exemplum: ut quō illi qui falsa inuenerant: posteris tradiderunt: sic nos qui uerum inuenimus: posterius meliora tradamus. Superst ingēs q̄stio: cuius disputatio nō ab igenio sed a sciētia uenit: quæ pluribus explicāda erit: ne qd dubiū oīo relinquat. Nā forrasse aliquis ad illa cōfugiat q̄ a multis & nō dubiis tradūt auctorib⁹: eos ipsos quos docuim⁹ deos nō eē: maiestātē suā psæpe oñdiffe & pdigiis & somnis: & auguriis: & oraculis. Et sãe multa enumerari possunt digna miracula. In primis illud qd Actius Nauius summus augur: cū Tarquinum Actius Priscū cōmoneret: ut nihil noui facere inciperet: nisi prius esset iauguratus: ei q; rex artis Nauius eius eleuās fidē diceret: ut cōsultis auibus renunciaret sibi utrū ne fieri posseti d q; ipse Tarquinio cōcepisset: affirmaret q; Nauius posse. Cape igit hanc inqt cotē. ea q; nouacula desiceat ille incontanter accepit ac secuit. Deinde illud quod Castor & Pollux bello latino apud lacū Iuturnæ uisi sūt equorū sudorē abluētes: cū ædes eorū (quæ iuncta fontē erat sua spōte patuisset. Idē bello Macedōico eqs albis insidētes. P. Vatiēno Romam nocte ueniētis: se obtulisse dicūtur: nūciantes eo die regē Persen uictū atq; captū: quod paucis post diebus litteræ Pauli uerū fuisse docuerūt. Illud ēt mirabile: q; simulacrū Fortunæ muliebri nō semel locutū esse traditur. Itē iunonis Monetæ cū captis ueiis ex militib⁹ ad eā trāfferendā missus unus iocabundus ac ludens iteri ogaret: ntrū ne Romā migrare uellet: rñdit uelle. Claudia quoq; pponit in exēplo miraculi. Nā cū ex libris Sibyllinis Iudæa mater eēt accita: & in uado Tyberini Ruminis nauis (i qua uehebat) hælis set: nec ullo mō aut ulla uī cōmoueretur: Claudiā ferūt q̄ ferūt ipudica esset habita: ob nimios corporis cultus deam submissis genibus orasse: ut si se castā iudicæet suum cingulū sequeretur: Ita nauis quæ ab oī iuuentute nō ualuit cōmoueri: ab una muliere esse cōmota. Illud æque mirum: q; lucæ sãuēte Aesculapius Epidauro accitus: uir bē Romā diuturna pestilentia liberasse phibet. Sacilegi quoq; numerari possunt: quorū p̄sentibus p̄cenis iniuriā suā dii uindicasse credunt. Appius Claudius censor: cum aduersus responsum ad seruos publicos sacra Herculis transtulisset: luminibus orbatus ē: & Potiorū gens quæ pdidit: intra unius anni tempus extincta ē. Itē censor Fului⁹ cū ex Iunonis Laciniæ templo marmoreas tegulas sustulisset: qbus ædem Fortunæ equestris

Actius
Nauius
Tarquinio
Castor &
Pollux
Perfes
P. Vi
Iuno
Veii
Claudia
Aescula
pius
A. Claudi
us
Fuluius
d

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Erratum (quā Romæ fecerat) tegetet; mente captus est; & amissis duobus filiis Illyrico militā
Turullio tibus; summo ai mcerore cōsumptus ē. Præfectus ē. M. Antonii Turullius cum apud
Pyrrhus Choos euerlo Aesculapii luco classem fecisset. eodē postea loco a militibus Caesaris est
Ceres iterfectus. His exēplis adiungit Pyrrhus; q̄ sublata ex thesauro Proserpinæ Locrensis
 pecunia; naufragiū fecit; ac vicinis deæ littoribus illisus ē; ut nihil præter eā pecuniā in
Alexāder co lume reperiretur. Ceres quoq; Milesia multū sibi apud hoies ueneratōis adiecit. nā
Tyberio cū ab Alexādro capta ciuitas eēt; ac milites ad eā spoliādā irrupissēt; oīum oculos repē
 te obiectus fulgoribus extinxit. Repperiuntur ēt somnia; quæ uim deorum uideantur
A. M. ostendere Tyberionāq; Attinio homini plebeio p̄ quietē obuersatus esse Iuppiter dicit
 & præcepisse ut consulibus & senatui nunciaret ludis circensibus p̄ximis præfultorē
 sibi displicuisse; q̄ Antonius Maximus qdā uerberatū seruū sub furca medio circo ad
 suppliciū duxerat; ideoq; ludos instaurari oportere. Qd̄ cū ille neglexisset; eodē die fi
 lium pdidisse; ipse at̄ graui morbo ē corrept⁹. Et cū rursus eādē imagiū cerneret; q̄ren
 tem satis ne potuarū p̄ neglecto impio pepēdisset; lectica delatus ad cōsules; & oī re in
Cesar senatu exposita recepisse corpis firmitatē; suisq; pedib⁹ domū rediisse. Illud quoq; sōni
A: um non minoris fuit admirationis; quo Caesar Augustus dē esse seruat⁹. Nā cū bello
 ciuili Bruciano iplicitus graui morbo abstinere a prælio statuisset; medico eius Attorio
 Mieruæ species obseruata ē; monēs ne p̄ corporis ibecillitatē castris se cōtineret Caesar.
 Itaq; in aciē lectica platus est. Eodēq; die a Bruto castra capta sūt. Multa præterea exē
 pla similia possunt p̄ferri; sed uereor ne si fuero in p̄positione rerū contrariarū diutius i
 moratus; aut oblitus esse p̄positi uidear; aut crimen loquacitatis incurrā.

Quod p̄ iuidiā diaboli trauit mors; & pullularunt radices errorū. Et q̄ deus ipse na
 tura est; qui materiam primordiale & omnia fecit ex nihilo. Ca. ix.

Xponā igit̄ oīum istorū rōnem; quo facilius res difficiles q̄ obscuræ itelligat̄
 e & has oēs simulati nūminis præstigijs reuelabo; q̄bus iducti homines a uerita
 tis uia lōgius recesserūt. sed repetā longe altius; ut siq; ad legēdū exps ueri &
 ignarus accesserit; instituat̄ atq; itelligat q̄ tandē sit caput horū & cā malorū; & lumie
 accepto suos ac totius generis humani p̄spiciat errores. Sicut mater sine exēplo genuit
 auctorem suū sic ineffabiliter pater genuisse credētibus ē cohæteratū. De matre nat⁹ ē
 q̄ añiā fuit de patre qui aliqñ non defuit. Hoc fides credat̄ intelligentia non requirat.
 Ne aut nō inuentum putet incredibile aut repertū nō credat singulare. Cū eēt deus ad
 excogitandū prudentissimus ad faciendū solertissimus anteq̄ ordiret̄ hoc opus mundi
 qm̄ pleni & consumati boni fons in ipso erat sicut ē semp ut ab eo bono tanq̄ riuus ori
 retur longeq; p̄flueret p̄duxit similem sui spiritū q̄ esset uirtutibus dei patris prædit⁹
 Quo aut̄ id uoluerit in quarto docere conabimur libro. Deinde fecit alteram in quo i
 doles diuinæ stirpis non p̄mansit. Itaq; suapte inuidia tanq̄ ueneno infectus ē & ex bo
 no ad malū trāscendit suoq; arbitrio qd̄ a deo illi liberū datū fuerat cōtrariū sibi nomē
 adsciuit. Vnde apparet cūctorū malorū fontē eē liuoer. Inuidit. n. illi at̄cessori suo q̄
 deo patri p̄seueratōtū p̄batus tū ēt carus ē. Hunc ergo ex bono p̄ se malum effectum
 gr̄aci δαφολον appellāt nos criminatorem uocamus q̄ crimina in quæ ipse illi sit ad
 deū deferat. Exorsus igit̄ deus fabricā mūdi iliū primū & maximū filiū p̄fecit opi uni
 uerso. eoq; simul & consiliatore usus est & artifice inexcogitandis ornādīs p̄ficiendisq;
 rebus quoniā is & prudētia & ratione & potestate p̄fectus ē de quo nūc p̄cius q̄ alio lo
 co & uirtus & nomen eius & ratio enarranda nobis erit. Nemo quærat ex quibus ista
 materijs tam magna tam mirifica opa deus fece ret. Oīa. n. fecit ex nihil. Nec audiendū

sunt poetæ: q̄ aiūt chaos in principio fuisse id est cōfusiōē rerū atq; elemētōrū. Postea uero deū dirimisse oēm illā cōgeriē: singulisq; rebus ex cōfuso aceruo separatis in ordi- nēq; descriptis: instruxisse mūdū pariter & ornasse: q̄bus facile ē respondere potestātē dei nō intelligētib;: quē credūt nihil efficere posse nisi ex materia subiacente ac prae- parata: in quo errore ēt philosophi fuerūt. Nā Cicero de natura deorū disputans sic ait: primū igit̄ nō est pbabile eā materiā rerū: unde orta sunt oīa: eē diuina p̄uidentiā esse etiam. Sed habere & habuisse uim: & naturā suā. Vt igitur faber cū qd̄ ædificaturus ē: non ipse facit materiā: sed ea utitur quæ sit parata: fictorq; item cæra: sic isti p̄uiden- tiæ diuinæ materiā p̄sto eē oportuit: nō quā ipse faceret: sed quā haberet paratā. Quod si non est a deo materia facta: ne terra q̄dem: & aqua: & aer: & ignes a deo factus est. O quā multa sunt uitia in his decē uersibus. Primū q; is q; i aliis disputatōibus & libris se re omnibus p̄uidentiæ fuerit assertor: & q; acrimus argumentis ipugnauerit eos: qui p̄uidentiā nō esse dixerunt idem nunc quasi proditor aliquis aut transfuga p̄uiden- tiā conatus est tollere: in quo si contradicere uelis: nec cogitatione opus est: nec labo- re: sua illi dicta recitanda sunt. Nec. n. ab ullo poterit Cicero q̄ a Cicerone uehementi⁹ refutari. Sed concedamus hoc more & instituto acadēmicorū: ut liceat hominibus ual- de liberis dicere ac sentire quæ uelint: nisi ipsi⁹ consideremus. Non est inquit probabi- le materiā rerum a deo factam. Quibus hoc argumentis doces: Nihil. n. dixisti qua- re hoc non sit pbabile: Itaq; mihi e contrario uel maxime probabile uidetur: nec tamen temere uidetur cogitandi plus esse aliquid in deo: quem profecto ad imbecillitatem ho- minis redigis: cui nihil aliud q̄ opificium concedis: Quomodo igitur ab homine diuina illa uis differunt: si (ut homo) sic etiam deus ope indigeat aliena: Indiget autem si nihil moliri potest: nisi ab altero illi materia ministretur. Quod si sit. imperfectæ utiq; uirtu- tis est: & erit iam potentior iudicandus materiæ institutor. Quo igitur noīe appellabit̄ qui potentia deum uicit: Siquidem maius est propria facere: q̄ aliena disponere. Si autē fieri non pōt: ut sit potentius deo quicq; quem necesse est perfectæ esse uirtutis: pot est a- tis: rationis. Idem igitur materiæ fictor est. qui & rerum ex materia cōstantium (Neq; enim deo non faciente & inuito) esse aliquid: aut potuit aut debuit. Sed probabile est in- quit materiā rerum & habere & habuisse naturam suam & uim: quam uim potuit ha- bere nullo dante: quam naturam nullo generante: si habuit uim ab aliquo eam sum- psit. A quo autem sumere nisi a deo potuit: si habuit naturam: quæ utique a nascen- do dicitur: nata est: a quo autem nisi a deo potuit procreari: Natura. n. qua dicitis orta esse omnia: si consilium non habet: efficere nihil potest. Si autem generandi aut facien- di potens est: habet ergo consilium: & propterea deus sit necesse est. Nec alio nomīe ap- pellari potest ea uis: in qua est & p̄uidentiā excogitandi: & sollertia potestafq; facien- di. Melius igitur Seneca oīum stoicorum acutissimus: qui uidit nil aliud esse naturam q̄ deum. Ergo inquit deum non laudabimus: cui naturalis est uirtus: nec enim illam di- dicit ex ullo: immo laudabimus: quanuis enim naturalis illa ei sit: sibi illam dedit: quo- niam deus ip̄a natura est. Igitur ortum rerum tribuis naturæ: ac detrahis deo: Cur in eo- dem luto hæsitans: uersuram soluis. A quo enim fieri negas: ab eodem plane fieri muta- to nomine confiteris: sequitur ineptissima cōmpatio: ut faber inqt cum quis ædificatus. est: non ip̄e facit materiā: sed utitur ea: quæ sit parata: fictorq; item cæra. Sic isti p̄uiden- tiæ diuinæ materiā esse p̄sto oportuit: non quam ipse faceret: sed quam haberet pa- ratam: immo uero non oportuit. Erit. n. deus minoris potestatis: si ex parato facit: quod est hominis: Faber enim sine ligno nihil ædificat: quia lignum ipsum facere non potest.

Cicero
auctor

Seneca

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Non posse aut̄ ibecillitatis est humanæ: deus uero facit sibi ipse materiã q̄a p̄t. Possẽ
 .n. dei est: nã si nō p̄t: deus nō est. Hō facit ex eo quod est: quia p̄ mortalitatẽ ibecillis
 est: p̄ imbecillitatem definitã ac modicã ptãtis. Deus aut̄ facit ex eo quod non est: quia
 p̄ æternitatem fortis ẽ: p̄ fortitudinem ptãtis imensa: quæ sine ac mō caret: sicut uita fa
 ctoris. Quid ergo mirum si facturus mūdũ deus: prius materie de qua faceret: præpa
 uit ex eo quod non erat: q̄a nefas esset deum aliunde aliqd̄ mutuari: cū in ipso uel ex ipso
 sint oia. Nam si est aliquid ante illum factum: & q̄cquid non ab illo factum est: ptãtem
 dei & nomẽ amittet. At .n. materia nunq̄ facta ẽ: sicut deus q̄ ex materia fecit mundum:
 Duo igit̄ cōstituunt̄ æterna: & q̄dẽ iter se cōtraria: qd̄ fieri sine discordia & p̄nicie non
 p̄t. Collidãt .n. necesse ẽ ea: quorũ uis & rō diuersa est: sic utraq; æterna cẽ nō potuerũt
 si repugnant: q̄a supare alterũ necesse ẽ. Ergo fieri non p̄t qn̄ æterni natura sit simplex
 ut inde oia uelut ex fonte descenderint. Itaq; aut deus ex materia ortus est: aut materia
 ex deo: qd̄ horum sit uerius: facile est itelligi. Ex his .n. duobus alterũ sensibile est: alterũ
 caret sensu. Potestas faciendi aliqd̄ non potest esse: nisi in eo qd̄ sentit: quod sapit qd̄ co
 gitat: qd̄ mouet ur. Nec incipi aut fieri: aut cōsumari q̄cq̄ p̄t. nisi fuerit rōne p̄sum.
 Et quẽadmodũ fiat: anteq̄ est: aut quẽadmodũ cōstet postq̄ fuerit effectũ. Deniq; is fa
 cit aliquid: q̄ habet uoluntatẽ ad faciendũ: & manus ad id qd̄ uoluit iplendũ. Quod at̄
 asensibile est: iners & turpidũ semp̄ iacet: nihil ide oriri p̄t: ubi nullus est motus uolun
 tarius: nã si oẽ aial rōne constat: certe nasci ex eo non p̄t: qd̄ rōne præditũ non est: nec
 aliunde recipi p̄t id: qd̄ ibi aliunde petĩt non est. Nec tñ commoueat aliq̄e: q̄ aialia
 quãdã de terra nasci uident̄: Hæc .n. nō terra p̄ se gignit: sed spiritus dei: sine quo nihil
 gignitur. Non ergo deus ex materia: q̄a sensu præditũ ex insensibili: sapiens ex bruto
 impatibile de patibili: ex pers corpis de corporali: nunq̄ p̄t oriri: sed materia potius ex
 deo est. Quicq̄ .n. est solido & contractabili corpore: accepit externã uim: quod accep
 pit uim dissolubile est: qd̄ dissoluit̄ iteribit: qd̄ iterit: ortũ sit necesse ẽ: qd̄ ortũ est hũit
 fontem unde oriret̄: id est factorẽ aliq̄e sentientẽ p̄uidũ: pitũq; facien di. Is est profe
 cto nec ullus aliq̄ deus. Qui qm̄ sensu: rōne: prudentia potestate: uirtute præditus est
 & animantia & inanimata creare & eff̄cere p̄t: quia tenet quo modo: quidq; sit facien
 dum. Materia uero semper fuisse non potest: quia mutationem non caperet: si fuisset.
 Quod enim semper fuit: semper esse non desinit: & unde absuit principium: ab esse hic
 ẽt finẽ necesse est. Quin ẽt facilius est ut id qd̄ habuit initium: sine careat: q̄ ut habeat
 finem: qd̄ initio caruit. Materia ergo si facta non est: nec fieri ex ea quicq̄ potest. Si fie
 ri ex ea non potest: nec materia quidem erit. Materia enim est ex qua fit aliquid. Omne
 autem ex quo fit: quia recepit opificis manum destruitur: & aliud esse incipit. Ergo quo
 niam finem habuit materia: tum cum factus est ex ea mundus: & initium quoq; habuit
 Nam quod destruitur: ædificatum est: quod soluitur: alligatum: quod finitur: inæ
 ptum est. Si ergo ex commutatione ac sine materia colligitur habuisse principium: a
 quo alio fieri nisi a deo potuit: Solus igitur deus est qui factus nō est: & iccirco destrue
 re alia potest: ipse destrui non potest: permanebit semper in eo quod fuit: quia non est
 aliunde generatus nec ortus: nec natiuitas eius ex aliqua alia rependet: quæ illum mu
 tata dissoluat. Ex seipso est: ut in primo diximus libro. Et ideo talis est: qualem se esse uo
 luit: impossibilis: imutabilis: incorruptus: beatus: æternus. Iam uero illa conclusio qua
 sententiam terminauit Tullius multo absurdior: q̄ si materia inquit a deo non est facta
 nec terra quidem: & aqua: & aer: & igni a deo factus est. Quod calidã periculum præ
 teruolauit. Sic enim superius illud assumpsit: tanquã probatione non indigeret: cum id

Tullius
 auctor

multo esset incertius q̄ illud: pp̄ qd' assumptū ē. Si nō est inqt a deo facta materia: nec mundus a deo factus ē. Ex falso maluit colligere quod falsum est: q̄ ex uero qd' uerū. Et cū debeāt incerta de certis p̄bari: hic p̄batōem sūpsit ex incerto: ad euertēdū qd' erat certū. Nā diuina p̄uidētia effectum esse mundū: ut taceam de termaximo Trimegisto: q̄ hoc p̄dicat: taceā de carminibus Sibyllarū: quæ idē nūciant. Taceā de prophetis: qui opus mūdi ac opificiū dei uno sp̄ritu ac pari uoce testantur. Etiam inter philosophos pene uniuersos cōuenit. Idē ēt pythagorici: stoici: pipatetici: q̄ sunt principales oīum disciplinā. Deniq; a primis illis septē sapiētibus: uti a Socrate usq; ad Platonem p̄ cōfesso & idubitato hī tum est: donec unus multis post s̄culis extitit delirus Epicurus: qui auderet negare id qd' est euidentissimū: studio scilicet inueniendī noua ut nomie suo cōstitueret disciplinā: Et quia nihil noui potuit repp̄ire: ut tñ dissentire a cæteris uideretur: uetera uoluit uertere: in quo illum circunlatrantes philosophi oēs coarguerūt. Certius est igitur mundū p̄uidētia instructū: q̄ materiā p̄uidētia conglobatā. Quare nō oportuit putare iccirco mundū non esse diuina p̄uidētia factū: quia materia ei diuina p̄uidētia facta nō sit: sed q̄a mundus diuina p̄uidētia sic effectus & materiā esse factam diuinitus. Credibilius est. n. materiā potius a deo factam: q̄a deus oīa p̄t: q̄ mundum a deo non esse factum: quia sine mente: ratione cōsilio nihil fieri p̄t. Verum hæc nō Ciceronis ē culpa: sed lecta. Cū. n. suscepisset disputatōem: qua deorū naturā tolleretur: de qua philosophi garriebāt: oēm diuinitatē ignorantia ueri putauit esse tollēdā. Itaq; deos potuit tollere: q̄a non erāt. Cum autē p̄uidētiā diuinā quæ est in uno deo conaretur euertere. quia contra ueritatē nit̄i cœperat: deficientibus argumentis: in hanc foueā necessario decidit: unde se extricare nō posset. Hic ergo illum teneo hærentem teneo defixum. quo Lucillius (q̄ cōtra diserebat) obmutuit. Hic est ergo cardo re rū: hic uertuntē oīa. Explicet se Cotta si p̄t: ex hac uoragine p̄ferat argumenta: quibus doceat semp̄ fuisse materiam: quam nulla p̄uidētia effecerit. Ostendat quō quicq̄ p̄derosum & graue aut esse potuerit sine auctore: aut imitari ualuerit ac desierit esse qd' semp̄ fuit: ut inciperet esse quod nunq̄ fuit. Quæ si docuerit tū demū assentiat: ne mūdū qd' diuina p̄uidētia cōstitutū: & tñ sic assentiat: ut aliis illū laqueis teneā. Eodem .n. quo nollet reuoluetur: ut dicat & materiā: de qua mundus est: & mundū qui de materia est: natura extitisse: cū ergo ipsam naturā deū esse cōtendā. Nec. n. p̄t facere mirabilia: id est maxima rōne constantiā: nisi qui habet mentē: p̄uidētiā: potestātē. Ira fiet ut deus fecerit oīa: nec quicq̄ esse possit oīo: qd' nō originem a deo traxerit. At idem quotiens Epicureus est & nō uulta deo factum esse mundū: quærere solet quibus manibus: quibus machinis: quibus uectibus: qua molitione hoc tñ opus fecerit. Videret fortasse: si eo tempore potuisset esse: quo deus fecit. Sed ne perspiceret homo dei opera noluit eum inducere in hunc mundum: nisi perfectis oībus: sed ne induci quidem poterat. Quomodo. n. subsisteret: cum fabricaretur de sup̄ cælum: terra subtus fundaretur cum fortasse humida uel nimis rigoribus corporata concrederent: uel igneis calorib; incocta & solidata durescerent. Aut quō uiueret sole nondū instituto: nec frugibus nec aialibus natis: Itaq; necesse fuit hoīem postremo fieri: cum iam mundo cæterisq; rebus manus summa esset iposita. Deniq; sanctæ litteræ docet hoīem fuisse ultimum dei op̄ & sic inductum fuisse in hunc mundum: quasi in domum iam paratam & instructam. Illius. n. causa facta sunt omnia. Idem ēt poetæ fatentur. Ouidius perfecto iam mundo & uniuersis animalibus figuratis hoc addidit.

Sanctius his aial mentisq; capacius altæ Deerat adhuc: & qd' dñari in cætera posset

Lucillius

Cotta cō

firmatio

qui pone

bat mate

riam inef

fectam

mūdi

mūdi

mūdi

Qua rōe

deus uli

mo homi

nē creauit

Ouidius

auctor

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Hermes
auctor

Natus homo est a deo Nefas extimandum est ea scrutari: quæ deus uoluit esse cæcata. Verum ille non audiendi aut discendi studio requirebat: sed fallendi: quia cõfidebat nemi nem id posse dicere. Quasi uero ex hoc putandum sit non esse hic diuinitus facta: quia quomodo facta sint: non põt puideri. An tu si educatus in domo fabricata & ornata nullam unq̃ fabricã uidiſſes: domum illam putaffes non ab hoie esse ædificatam: quia quõ redificetur. Ignorares. Idem profecto de domo quæres: quid nunc de mundo requireris: quibus manibus: quibus ferramentis homo tanta esset opa molitus: maxime si laxa ingentia: imensa cæmentã: uastas colũnas: opus totum sublime & excelsum uideres: nõ ne hæc tibi humanarũ uirium modũ uiderentur excedere: quia illa non tam uiribus: q̃ rõe atq; artificio facta esse nescires. q̃ si homo in quo nihil pfectum est tamen plus efficit rõe: q̃ uires eius exiguæ patiãtur: quid est cur incredibile tibi esse uideatur: cũ mũdus dicitur factus a deo: i quo (quæ pfectus ẽ) nec sapia põt hñe terminũ: nec fortitudo mensurã. Opa ipsius uidentur oculis: quõ aut ille fecerit: ne mēte qdẽ uidentur: quæ (ut Hermes ait) mortales imorali temporale ppetuo: corruptibile icorrupto ppinquate nõ põt. i. p prius accedere: & itelligẽtia subseq; & iõ terrenũ adhuc aial rerũ cælestiũ pfectõem nõ capit: quæ corpe quasi custodia septũ tenet: quominus soluto ac libero sensu cernat oia. Sciat igit q̃ inepte faciat: q̃ res inarrabiles quærit. Hoc ẽ. n. modũ cõditõis sue trãgre di: nec itelligere quousq; hoĩ liceat accedere. Deniq; cũ apperiret hoĩ ueritatẽ deus: ea sola scire nos uoluit: quæ interfuit hoĩem scire ad uitã cõsequendã. Quæ uero ad curiosã & profanam cupiditatẽ p̃nebãt: reticuit: ut arcana essent. Quid ergo quæris: quæ nec potes scire: Nec si scias: beatior fias. Perfecta est in hoie sapientia: si & deũ esse unum: & ab ipso essa facta uniuersa cognoscat.

Erratum
primum
erratũ
secũdum.

Quod deus quattuor elemata distixit: & quattuor qualitates & quattuor tpa: & q̃ ex calore & humore sit uita: & quare hoies igne: cætera aialia aqua magis utant. Ca. x. Vnc quoniam refutauimus eos: qui de mũdo & factore eius deo aliter sentiunt n̄ q̃ ueritas habet: ad diuinam mundi fabricam reuertamur: de qua in arcanis sãctæ religionis litteris traditur: Fecit igitur deus primum omnium cælum & in sublime suspendit: q̃ esset sedes ipsius dei conditoris: Deinde terram fundauit ac cælo subdidit: quam homo cum cæteris animalium generibus incoleret. Eam uoluit humore circumflui & contineri: suum uero habitaculum distinxit claris luminibus: & impleuit sole scilicet lunæq; orbe fulgenti: & astrorum micantium splendentibus signis adornauit: tenebras autem quod est his contrarium: constituit in terra. Nihil enim per se continet luminis: nisi accipiat a cælo in quo posuit lucem perennem: & superos & uitam perpetuam. Et contra in terra tenebras & inferos & mortem. Tanto enim hæc ab illis superioribus distant: quantum mala a bonis: & uitia a uirtutibus. Ipsius quoq; terræ binas partes contrarias inter se diuersasq; constituit: scilicet orientem occidentemq;: ex quib; oriens deo similis censetur. quia ipse luminis fons & illustrator est rerum: & q̃ ori nos faciat ad uitam sempiternam. Occidens aut conturbata illi prauæq; menti ascribitur: q̃ lumen abscondat: q̃ tenebras semp inducat. Et q̃ hoies faciat occidere: atq; interite peccatis. Nam sicut lux orientis est: in lucem aut uitæ ratio uersatur: sic occidentis tenebræ sunt. In tenebris aut mors & interitus continetur. Deinde alteras ptes eadẽ ratione dimensusest: meridie ac septentrionem: quæ partes illis duabus societate iunguntur. Ea enim quæ est solis calore flagrantior: proxima est: & cohæret orienti. At illa quæ rigoribus & perpetuo gelu torpet: eiusdem est cuius extremus occasus. Nam si cuncta contrarij sunt luminij tenebræ: ita frigus calori. Ut igitur calor luminij est proximus

sic meridies orienti. Ut frigus tenebris: ita plaga septentrionis occasui. Quibus singulis partibus suū tps attribuit. Ver scilicet orienti: a statem meridionali plagā: occidenti autūnus: septentrioni hybernus. In his quoq; duabus partibus: mediolani & septentrionali figura uitæ & mortis continetur: q̄a uita in calore est: mors in frigore. Sicut aut calor ex igne ē: ita frigus ex aqua. Secundū harū partiū dimensionē diē quoq; fecit ac noctē: quæ spatia & orbis t̄p̄m p̄petuos ac uolubiles quos uocamus annos: alterna p̄uices successione conficiant. Dies quē primus oriens subministrat dei sit necesse ē ut oīa quæcunq; meliora sunt. Nox aut quam occidens extremus induxit: eius scilicet quem dei esse æmulū diximus. Quæ duo ē in hoc p̄æsci futuri otū deus fecit: ut exis & ueræ religionis: & falsarum sup̄stitionū imago quædā ostēderetur. Nā sicut sol q̄ oritur in diē: licet sit unus: unde solem esse appellatū Cicero uult uideri: q̄ obscuratis sideribus solus appareat: tamen q̄a uerū ac p̄fectæ plenitudinis lumē ē: & calore potissimo & fulgore clarissimo illustrat oīa: ita in deo licet sit unus: & maiestas & uirtus & claritudo p̄fecta est. Nox aut quā prauo illi antithæo dicimus attributā: eius ipsius multas & uarias religiones p̄ similitudinē demōstrat. Quauis. n. stellæ innumerabiles micare ac radiare uideant: tamen quia non sunt plena ac solida lumina: nec caloris perferūt quicq;. nec tenebras multitudine sua uincunt. Duo igitur illa principalia inueniuntur: q̄ diuersam & contrariam sibi habent potestatem calor & humor quæ mirabiliter deus ad sustentanda & gignenda oīa excogitauit. Nam cum uirtus diē sit in calore & igni: nisi ardorem uim eius admixta humoris ac frigoris materia temperasse: nec nasci quicq; nec coherere potuisset: quia statim conflagratione interiret. quicquid esse cœpisset: unde & philosophi quidam & poetæ discordi cōcordia mundū constare dixerunt: sed rationem penitus non uiderunt. Heraclytus ex igne nata esse omnia dixit. Tales Millefius ex aqua. Uterq; uidit aliquid: sed errauit tamen uterq;. quod alterutrum si solum fuisset neq; aqua nasci ex igne potuisset: neq; rursus ignis ex aq̄. Sed est uerius simul ex utroq; permixto cuncta generari. Ignis quidem permisceri cum aqua non potest: q̄a sūt utraq; inimica: & si cominus uenerint: alterutrum quod superauerit conficiat alterum necesse est: sed eorum substantiæ permisceri possunt. Sustātia ignis calor est: aquæ humor. Recte igitur Ouidius:

Heraclytus
 Tales
 Millefius

Quippe ubi tempiem sumpserit humorq; calorq;

Concipiunt: & ab his oriuntur concta duobus.

Cūq; sit ignis aquæ pugnax: uapor humidus ois

Res creat & discors concordia scetibus apta est.

Alterū. n. quasi masculinū elemētū est alterum quasi fœmininū alterū actiuū alterum patibile. Iōq; a ueteribus institutū ē ut sacramēto ignis & aquæ nuptiarū fœdera laciāc q̄ fœtus animantium calore & humore corporentur: atque animentur ad uitam. Cum enim constet omne animal ex anima in corpore materia corporis in humore est. animæ in calore. Quod ex auium scetibus datur sciri quos crassi humoris plenos nisi opifex calor fouerit nec humor potest corporari nec corpus animari. Exulibus quoque ignis & aqua interdici solebat adhuc. n. uidebatur nefas quīs malos tamen homines supplicio capitis afficere. Interdicto igitur usu earum rerum quibus uita constat hominum perinde habebatur ac si esset qui eam sententiam exasperat more mulctatus. Adeo ista duo elemēta prima sunt habita ut nec ortum hominis nec sine his uita merediderint posse constare. Horum alterum nobis communæ est cum cæteris animantibus alterū soli homini datum. Hos enim quoniam cæleste atq; immortale animal sumus igne uti

DIVINARVM INSTITVTIONVM

mur: q nobis i argumentū immortalitatis datus est: qm̄ ignis e caelo est: cuius natura (qa mobilis est: & sursum nititur) uitae cōtinet rōnem. Cetera uero aialia qm̄ tota sunt moralia: tantūmodo aqua utuntur: qd' est elementū corporale atq; terrenū. Cuius natura quia mobilis est ac deorsū uergēs: figurā mortis ostendit. Iō pecudes neq; in caelū suspi ciūt: neq; religiōes sentiūt: qm̄ ab his usus ignis alien⁹ est. Vnde aut uel qūo deus hāc duo p̄cipalia ignē & aquā uel accēderit: uel eliquauerit: solus scire pōt qui fecit.

Quod creato mundo facta aialia pp̄ hoies sunt: & tandem homo ipse. Et quid sit q; poetae finxerunt Deuaalionem hoies reparasse: & q; Aristoteles falsum putauit mūdū esse aeternum: & quae sunt tres partes. Ca. xi.

Consumato igit mundo: aialia variis generis dissimilibus formis & magna & c
minora ut fierēt impauit. Et facta sunt bina: id est diuersi sexus singula: ex quo rū foetibus & aer: & terra & maria cōpleta sunt. Deditq; his oib⁹ generati de⁹ alimēta de terra: ut usui homini eē possēt. Alia nimirū ad cibos: alia uero ad uestimētū.

Quae aut magnarū sūt uiriū: ut in excolenda terra iuuarent; unde dicta sunt iumenta. Ita rebus oibus mirabili descriptione cōpositis regnū sibi aeternū parari cōstituit. Et in Erratum primū nūerabiles aias p̄creare: qbus immortalitātē daret. Tū fecit ipe sibi simulacrū sē sibile atq; intelligens. i. ad imaginis suae formā: qua nihil pōt esse p̄fectius: hoīem figurauit ex limo terrae: unde hō nuncupatus est: q; sit factus ex humo. Deniq; Plato humanā formā theoidem esse ait. Et Sibylla quae dicit.

εικωηεσ τειυθρωποσ εμηλογονι αρθουεχουσα. i. imago est hō mea ratiōem rectā habens. De hac hominis fictione poetae quoq; quis corrupte: tamen non aliter tradiderunt. Namq; hominē de luto a Promethaeo factum esse dixerunt. Res eos non fellit: sed nomen artificis. Nullas enim litteras ueritatis attigerant: sed q; prophetarum uaticiniō tradita in sacrario dei continebantur: ea de fabulis & obscura opinione collecta & deprauata: ut ueritas a uulgo solet uariis sermōibus dissipata corrumpi: nullo ad dente aliquid ad id quod audierant carminibus suis comprehenderunt. Et hoc quidem inepte: q; tam mirabilem q; diuinum opificiū homini dederunt. Quid enim opus fuit hominē de luto fingi: cum posset eadem ratione generari: qua ipse Promætheus ex Iapeto natus est: qui si fuit homo: generare hominē potuit: facere non potuit. De diis aut illū non fuisse p̄cna eius in Caucaſo mōte declarat. Sed neq; patrē ipsius Iapetum patrūq; Titana quisq; deos nuncupauit: qa regni sublimitas penes Saturnum solum fuerit per quam diuinos honores cum omnibus suis posteris cōsecutus est. Multis argumentis hoc figmentum poetarū coargui potest. Factum esse diluuiū ad perdam tollēdamq; ex orbe terrae maliciam cōstat inter omnes. Idem enim & philosophi poetae scriproresq; rerum antiquarum loquuntur in eoq; maxime cum prophetarum sermone cōsentiunt. Si ergo cataclysmus a deo ideo factus est: ut malicia (quae per nimiam multitudinē increuerat) perderetur: quomodo fictor hois Promætheus fuit: cui⁹ filium Deuaalionem iidem ipsi ob iustitiam solum esse dicunt seruātū: quomodo unus gradus & una progenies orbem terrae tam caeleriter potuit hoibus implere? Sed uide licet hoc quoq; sic corruerunt ut illud supius cum ignorarent in quo tempore cataclif mus sit factus in terra & quis ob iustitiam meruerit genere humano pereūte saluari & quomodo aut cum qbus seruatus sit quae oia p̄phenie litterae docent. Apparet falsum esse quod de opificio Promæthei narrant. Verum qa poetae dixeram non oīo mentiri solere sed figuris inuoluerē & obscurare quae dicant non dico esse mentitos sed primū oīum Promæthēū simulacrū hois formasse de pingui & molli luto. Ab eoq; natam esse

Promætheus

primo artem: statuas & simulacra fingendi. Siqdem Iouis temporibus fuit: quibus pri-
 mum tēpla cōstituit: & noui deorū cultus esse cōeperunt: sic ueritas fucata mēdatio est
 & illud quod a deo factum ferebatur: hōi qui opus diuinum imitatus est: cōpōit ascribi.
 Ceterum fictio ueri ac uiui hominis e limo deiecit: quod Hermes quoq; tradit: qui non
 tantum hōiem ad imaginem dei factum esse dixit a deo sed etiam illud explanare tem-
 prauiū q̄ subtili ratione singula quæq; in corpore hōis membra formauerit cum eorum
 nihil sit quod non tantundem ad usus necessitatem q̄tum ad pulchritudinem ualeat:
 Id uero etiam stoici (cum de prouidentia differunt) facere conantur. & secutus eos Ci-
 cero pluribus quidem locis. Sed tamen materiam tam copiosam & uberem stricti con-
 tingit quam ego nunc iccirco prætereo quia nuper proprium de ea re librum ad Deme-
 triantem auditorem meum scripsi. Illud hoc loco præterire non possum q̄ errantes phi-
 losophi quidam aiunt homines cæteraq; animalia sine ullo artifice orta esse de terra. un-
 de illud Virgilianum est.
 Terra progenies duris caput extulit aruis:
 Et hi maxime fuerunt in ea sentia q̄ esse prouidentiam negant. Nam stoici aiuntium fa-
 bricam diuinæ sollertiae tribuunt Aristoteles aut labore se ac molestia liberauit dicens
 semp̄ mūdum fuisse. Itaq; ut humanum genus & cætera quæ in eo sunt initium non hñe
 sed fuisse semper ac semp̄ fore. Sed cum uideamus singula quæq; aialia quæ añ non fue-
 rant incipere esse & esse desinere necesse est totū genus aliquñ esse cōpōisse & aliquando de-
 siturum esse quia cōpōit. Oia enim tribus temporibus cōtineri necesse est præterito p̄-
 senti futuro. Præteriti est origo præsentis substantia futuri dissolutio. Quæ omnia i sin-
 gulis hominibus apparent incipimus enim cum nascimur & sumus cum uiuimus & de-
 sinimus cum interimus.
 Clotho colūbaulat Lachesis trahit Atropos occat. Vnde etiam tres parchas esse uo-
 luerunt unam quæ uitam hōis ordiatur alteram quæ contexat tertiam quæ rumpat ac
 finiat. In toto autem genere hōium quia solum p̄sens tempus apparet ex eo tamen &
 præteritum idest origo colligitur & futurum idest dissolutio. Nam quoniam est appa-
 ret aliquando cōpōisse. Esse enim nulla res sine exordio potest & quia cōpōit apparet
 quandoq; desitura. Nec enim potest id totum esse immortale quod ex mortalibus con-
 stat. Nam sicut ūniuersi per singulos interimus fieri potest ut aliquo casu oēs simus
 uel sterilitate terrarum quæ accidere uel particulatim solet uel pestilentia ubiq; diffu-
 sa quæ singulas urbes atq; religiones plarūq; populat̄ uel incēdio i orbem missō quale
 iā fuisse sub Phaetōte dicitur uel diluuiō aquarum quale sub Deucalione traditur cum
 præter unum hominem genus omne delatum est. Quod diluuium si casu accidit profe-
 cto potuit accidere ut & unus ille qui superfuit interiret. Si autem diuinæ prouidentia
 nutu (quod negari non potest) ad reparandos hōies reseruatus est apparet in dei pote-
 state esse uel uitā uel interitum generis humani. Quod si uult potest occidere in totum
 quia per partes occidit apparet aliquādo esse ortum & fragilitas initium sic declarat &
 terminum. Quæ si uera sunt non poruit defendere Aristoteles quo minus habuerit &
 mundus ipse principium. Quod si Aristoteli Plato & Epicurus extorquent & Platoni
 & Aristoteli qui semper fore mundum putauerunt licet sint loquentes ingratis tamē
 idem Epicurus eripiet quia sequitur ut habeat & finem. Sed hæc in ultimo libro pluri-
 bus. Nunc ad hominis originem recurramus.

Quod non de terra uel sponte nata sunt aialia sed dispositione diuina cuius fecisset
 deus nos conscios si scire expediret. C. xii.

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Iunt certis conuersionibus cæli: & aſtorū motibus maturitatem quandā extiſſe aialium ſerendorū. Itaq; terrā nouam ſemen genitale retinent: folliculos ex ſe quosdam in uterorū ſimilitudinem protuliſſe: de quibus Lucretius: Creſcebant utiri terra radicibus apti. Eoſq; cū maturaſſent: natura cogente ruptos aialia tenera pſudiſſe. Deinde terrā ipſam humore quodam q̄ eſſet lacti ſimilis: exuberariſſe: eoq; alimento animantes eſſe nutritos. Quō aut̄ uim frigoris aut caloris ferre aut uitare potuerūt aut oīo naſci cū ſol exureret frugus adſtrigeret: Nō erāt inquit principio mundi hyems & æſtas: ſed ppetua tēperies & ueræ quabile. Cur ergo nihil hoīū fieri ēt nunc uidemus: q̄a ſemel fieri neceſſariū fuit: ut aialia naſcerent̄. Poſtq̄ uero eſſe cœperūt: cōceſſa bis facultate generādi: & terra parere deſiit: & t̄pis cōditio mutata eſt. O q̄ facile ē mendacia redarguere. Primū q̄a nihil pōt eē i hoc mūdo: qd̄ nō ſic pmaneat: ut cœpit Nec. n. ſol & luna & aſtra tūc nō erāt cū eēt: meat̄ nō hēbant: aut nō diuina moderatio quæ curſus eorū temperat & gubernat. cū ipſis ſimul cœperit. Deinde q̄ ſi ita ſit (ut dicunt) puidentiā eſſe neceſſe eſt: & i idipſū incidūt: qd̄ maxie fugiūt. Nondū. n. natis aialibus aliq; utiq; puidit ut naſcerent̄: ne orbis terræ deſertus atq; icultus horreret. Ut aut̄ de terra ſine officio parentū naſci poſſent: neceſſe eſt magna rōe eſſe puiſum. Deinde ut humor ille cōcretus de terra in uarias i magines corporū fingeret̄. Item ut e folliculis (q̄bus tegebantur) accepta uidendi ſentiēdiq; rōne: tanq̄ ex aluo matrū pſiderent̄: mira inexplicabilisq; puiſio ē. Sed putem̄ id quoq; calu accediſſe: illa terre quæ ſequunt̄ fortuita eſſe nō poſſūt: ut terra continuo lacte manaret: ut aeris tempies eſſet æqualis. Quæ ſi cōſtat iccirco eſſe facta: ut aialia recens edita uel hērent alimentum: uel nō haberēt piculū: neceſſe eſt ut aliq; diuina neſcio qua rōe puideret. Quis at̄ pōt puidere niſi deus? Videamus tamen an idipſum qd̄ dicit̄ fieri potuerit: ut hoīes naſcerent̄ e terra. ſi cōſideret aliq; q̄ diū & q̄bus modis educet̄ infans: itelliget pfecto nō potuiſſe terrigenas illos pueros ſine ullo educatore nutriti. Prit̄. n. neceſſe q̄ pluribus mēſibus iacere pfectos: donec cōfirmatis neruis mouere ſe: locūq; mutare poſſent qd̄ uix itra unū ani ſpaciū fieri pōt. Iā uide utrū ne infans eodē mō & eodē loco quo eſt effuſus iacere p multos mēſes ualuerit. An nō hūore illo terræ qd̄ al menti gratia miniſtrabat & ſui corpis purgamētis i unū mixtis obrutus corruptuſq; moreret̄. Itaq; nullo mō fieri pōt qn ab aliquo fuerit educatus niſi forte aialia oīa nō tenera nata ſūt ſed ex creta qd̄ ut dicerent nunq̄ uenit in illis mentē. Ois ergo illa rō ipſoſſibilis & uana eſt ſi tamen rō dici pōt qua id agit̄ ut nulla ſit rō. Qui. n. dici oīa ſua ſponte eſſe nata nihilq; diuinæ puidentiæ tribuit hic pfecto rōnem nō aſſerit ſed euertit. Quod ſi neq; quicq; ſine rōne neq; naſci pōt: appet̄ diuinā eſſe puidentiā cuius ē p̄priū qd̄ d̄ rō. Deus igit̄ rerū oīum machinator fecit hoīem quod Cicero quis exps cæleſtiū litterarū uidit tamen q̄ libro de legibus p̄rio hoc idem tradidit qd̄ pphetæ cuius uerba ſubieci. Hoc aial p̄uidum ſagax multiplex acutū memor plenū rōnis & cōſilii quem uocamus hoīem p̄clara quadam cōditōe generatū eſſe a ſummo deo ſolū. Eſt. n. ex tot aiantium generibus atq; naturis particeps rōnis & cogitationis cum cætera ſint oīa exptia. Vides ne hoīem quicq; longe a ueritatis noticia remotum tñ quoniam imaginem ſapientiæ tuebat̄ intellexiſſe non niſi a deo hoīem potuiſſe generari: Sed tñ diuinis opus eſt testimoniis ne minus humana ſufficiant. Sibylla hoīem dei opus eſſe teſtat̄.

Lucreti⁹

Cicero

οσ μονος εστι θεος κτισ της ακρατης οσ υπαφωη
 αυτοσ δεστηριζε τυποη μορφησ μεροπωητε
 αυτοσ ελιξε φυση παντων γενησ φιο τοιο. id est qui ſolus eſt deus creator iuict⁹

LIBER SECVNDVS

liber. Ipse nūc statuit figurā formæ hoīum. Ipse miscuit naturā oīum in generatōe uitæ
Eadem tñ sanctæ litteræ cōtinenti Deus ergo ueri patris officio functus est. Ipse corp⁹
effinxit: ipse aīam qua spiramus: infudit. Illius est totum: quicquid sumus. Quomodo
id fecerit: si nos oporteret scire: docuisset sicut docuit cætera: quæ cognitionem nobis &
pristinū erroris & uerū luminis attulerunt.

Quare duo sexus mūdi minoris id est hominis: & quid sit mors eius prima: quid se-
cunda: & de priorū parentum culpa & pœna.

Ca. xiiii.

Vm ergo marē ad similitudinē suā primū finxisset: tū ēt foeminā cōfigurauit
ad ipsius hoīes effigiē: ut duo iter se pmixti sexus: ppagare subolē possent: &
oētm terrā multitudine opplere. In ipsius aut hoīs fictione illarū duarū mate-
riarū: quas inter se diximus esse cōtrarias: ignis & aquæ cōclulit: p̄fecitq; rōnem. Fictio
enim corpore spirauit ei aīam de uitali fonte spiritus sui: qui est pennis: ut ipsius mun-
di ex contrariis constantis elementis similitudinem gereret. Constat. n. ex aīa & corpo-
re. i. quasi e cælo & terrā: qñ quidem aīa qua uiuimus uelut e cælo oritur a deo: corpus
e terra: cuius e limo diximus esse formatū. Empedocles quē nescias utrū ne itēr poetas
an interū philosophos numeres: q̄a de rerū natura uerlibus scripsit: ut apud Romāos
Lucreti⁹: & uarro quatuor elemēta cōstituit. i. ignē: aerē: aquā & terrā: fortasse Trime-
gistrū secutus: q̄ nostra corpa ex his quattuor elemētis cōstituta eē dixit a deo. Habe-
re nāq; in se aliqd ignis: aliqd aeris: aliqd aquæ: aliqd terræ: & neq; ignē esse: neq; aerē:
neq; aquā: neq; terrā: quæ qdē falsa non sunt. Nā terræ rō i carne ē: humoris in sanguie
aeris in spiritu: ignis in calore uitali. Sed neq; sanguis a corpe secerni pōt: sicut humor a
terra: neq; calor uitalis a spiritu: sicut ignis ab aere: a deo rerū oīum duo sola repperiun-
tur elemēta: quorū oīs rō in nostri corpis fictōe cōclusa ē. Ex rebus igit diuersis ac repu-
gnātibus hō factus ē: sicut ipse mūdus: ex luce ac tenebris. ex uita & morte: quæ duo in-
ter se pugnare in hoīe præcepit: ut si aīa supauerit quæ ex deo orit: sit immortalis: & in p-
petua luce uerſet. Si aut corpus uicerit aīam: ditioniq; subiecerit: sit i tenebris sempiter-
nis & i morte. Cuius nō ea uis ē: ut iniustas aīas extiguat oīo: sed ut puniat in æternum
Eā pœnā secundā mortē noīamus: quæ est & ipsa ppetua sicut & immortalitas. Primam
sic diffinimus. Mors est corpis aīæ q̄ seductio: Secundā uero sic. Mors est æterni doloris
ppesio uel ita. Mors est aīarum p meritis ad æterna supplicia damnatio. Hæc mutas pe-
cudes non attingit: quarū aīæ nō ex deo cōstātes: sed ex cōi aere morte soluunt. In hac
igit societate cæli atq; terræ: quorū effigies in hoīe expressa est: supiorē partē tenent ea
quæ sunt dei. Anima scilicet quæ dominū corporis hēt. Inferiorem aut ea: quæ sūt dia-
boli. Corpus utiq; qd̄ q̄a terrenū est: aīæ debet esse subiectū: sicut terra cælo: Est enim
terra quasi uasculū: quo tanq̄ domicilio temporali spiritus cælestis utatur utriusq; offi-
cia sunt: ut hoc quod est ex cælo: & deo imperet: illud uero quod ex terra: & diabolo ser-
uiat. Quod qdē non fugit hoīem neq; Salustium: qui ait: Sed omnis nostra uis in ani-
mo & corpore sita est: animi imperio: corporis seruitio magis utimur. Recte si ita uixit-
set ut locutus est. Seruiuit enī foedissimis uoluptatibus: suamque ipse sententiam uitæ
prauitate dissoluit. Quod si anima ignis est (ut ostendimus) in cælum debet eniti sicut
ignis ne extinguatur: hoc est ad immortalitatem quæ in cælo est. Et sicut ardere ac ui-
uere non potest ignis: nisi aliqua pingui materia teneatur: in qua habeat alimentum: sic
animæ materia & cibus est sola iustitia: qua tenetur ad uitam. Post hæc deus hominem
qua expolui ratione generatum posuit in paradiso: id est in horto foecūdissimo & amce-
nissimo: quem in partibus orientis omni genere ligni arborumq; conseruit: ut ex earum

Empedo-
cles
Lucreti⁹
auctor
Varro
auctor

DIVINARVM INSTITVTIONVM

uariis fructibus aleretur. Experiq; oïum laborum deo patri summa deuotione seruiret. Tum dedit ei certa mandata: quæ si obseruasset: immortalis maneret: si transcendisset: morte afficeretur. Id autem præceptum fuit: ut ex arbore una (quæ fuit in medio paradiso) non gustaret: in qua posuerat intelligentiam boni & mali. Tum criminator ille inuidens operibus dei: omnes fallacias & calliditates suas ad decipiendum hoïem intendit: ut ei adimeret immortalitatem. Et primo mulierem dolo illexit: ut uetitum cibum sumeret: & per eam ipsi quoq; homini persuasit: ut transcenderet dei legem. Peccæpta igitur scientia boni & mali: pudere eum nuditatis suæ capï absconditque se a facie dei: quod antea non solebat. Tum deus sententiã in peccatores lata: eiecit hominem de paradiso: ut uictum sibi labore conquireret: ipsumq; paradysum igni circunualauit: ne homo posset accedere: donec summum iudicium faciat in terra: & iustos uiros cultores suos in eundem locum: morte sublata.

Sicut sacre litteræ docent: & Sibylla erythæa cum dicit:

ΟΙΔΕΘΕΘΗΤΙΜΩΗΤΕΣΑΛΗΘΙΝΟΝΑΕΗΑΟΥΥΕ

ΖΟΗΚΛΗΡΟΧΟΜΟΥΣΙΤΟΥΑΙΘΗΩΣΧΡΟΝΑΝΑΥΤΟΙ

ΟΙΚΟΥΝΤΕΣΠΑΡΑΔΕΙΣΟΝ: ΟΜΑΣΕΡΙΘΙΛΕΑΚΗΠΟΝ: id est: qui aut deum honorant uerum sempiternam utiq; uitã hereditario iure possident sæculi ipsi habitantes ad paradysum similiter florentissimũ hortũ. Verũ qm hæc extrema sunt: tota in extrema operis huius partetractabimus. Nunc ea quæ prima sunt: explicemus. Mox itaq; secuta est hominem secundum dei sententiã: quod etiã Sibylla in carmine suo docet dicens.

ΑΝΥΡΩΠΟΥΠΕΠΛΑΣΤΑΙΘΕΟΥΠΑΛΑΜΑΙΣΕΝΙΑΥΤΟΙΣ

ΟΥΚΑΙΠΛΑΝΗΣΕΗΟΦΙΣΥΟΛΙΟΣΕΠΙΜΟΙΡΑΝΑΗΕΛΘΕΙΥ

ΤΟΥΤΑΝΑΤΟΥΓΙΩΣΙΗΤΕΛΑΦΕΙΥΑΥΑΘΟΥΤΕΚΑΚΟΥΤΕ: id est hoïem factũ dei maibus quem etiam seduxit serpens dolose ad fatum ascendere mortis: notionemq; accipere boni & mali uel sic hominem plasmatum dei ipsius palmis quem dolis sefellit serpens ut uim mortis incurreret & scientiã acciperet boni & mali. Sic facta hominis uita est tẽporalis. Sed tamẽ longa: quæ in mille annos propagaretur q; diuinis litteris proditũ & per oẽm scientiã publicariũ: cum Varro non ignoraret: argumentari nixus est: cur putaretur antiqui mille annos uictitasse. Ait. n. apud ægyptios p annis menses haberi ut non solis p duodecim signa circuitus faciat annũ sed lunæ: quæ orbẽ illũ signiferũ. xxx. dierum spat. o lustrat. quod argumentum perspicue fallum est. Nemo enim tunc millesimum annum transgressus est. Nunc uero qui ad centesimum perueniunt (quod fit sæpissime) mille certe ac ducentis mensibus uiuũt. Et auctores idonei tradunt ad centum .xx. annos puenire solere. Sed quia ignorabat Varro cur aut qm uita hoïs esset diminuta ipse diminuit cum sciret mille & .cccc. mensibus posse uiuere hoïem.

Varro

Noe

Quod nõ Liber pater fuit inuentor uini: sed Noe post diluuiũ. Et quæ fuerit origo gentium: & qui primi habuerint sciam astrorũ & ignoratiã dei. Ca. xiiii.

Eus autem postea cũ uideret orbem terræ malitiã & sceleribus oppletum: statuit humanum genus diluuiõ pdere sed tamen ad multitudinem reparandã delegit unũ: quod corruptis oïbus singulare iustitiæ supererat exemplũ. Hic cum sexcentorum esset annorum: fabricauit arcam sicut præcepit ei deus: in qua ipse cũ coniuge ac tribus filiis totidemq; nutribus reseruatus est cum aqua uniuersos montes altissimos operuisset. Deinde orbe siccato: execratus in iustitiã prioris sæculi deus: nersus longitudo uitæ causa esset excogitandorum malorum: paulatim p singulas pgenies diminuit hoïs ætatem. Atq; in centũ & .xx. annis metã collocauit: quam transgre-

LIBER SECVNDVS

di nō liceret. Ille uero cum egressus esset ex arca (ut sanctæ litteræ docent) terram suam diose coluit: atq; uineam sua manu leuit. Vnde arguuntur qui auctorem uini Liberum putant. Ille. n. non modo Liberum, sed etiam Saturnum atq; Uranum multis antecessit ætatibus. quæ ex uinea cum primum fructum cœpisset. lætus factus bibit usq; ab ebrietate: iacuitq; nudus: Quod cum uidisset unus ex filiis: cui nomen fuit Cham: nō tetulit patris nuditatem: sed egressus etiam fratribus indicauit: At illi sumpta pallio intrauerunt auersis uultibus. patremq; texerunt. Quæ cum facta recognouisset pater: abdicauit atq; expulit filium. At ille profugus in eius terre parte confedit: quæ nunc Arabia nominatur. Ea; tetra de nomine suo Canaam dicta est: & posterius eius Cananei. Hæc fuit prima gens: quæ deum ignorauit: quoniam princeps eius & conditor cultum dei a patre non accēpit maledictus ab eo. Itaq; ignorantiam diuinitatis minoribus suis reliquit: Ab hac gente proximi quiq; populi multitudine incrementum fluxerunt. Ipsius aut patris posterius hebræi dicti: penes quos religio dei reledit: sed & ab his postea multiplicato in immensum numero: cum eos angustia locorum suorum capere non possent: tū adolescentes uel missi a parentibus: uel sua sponte cum rerum penuria cogeret: profugi ad quærendas sibi nouas sedes huc atq; illuc dispersi omnes in insulas & orbem totum implerunt: & a stirpe sanctæ radicis auulsi: nouos sibi mores instituta pro arbitrio condiderunt. Sed omnium primi qui Aegyptum occupauerunt: cælestia suscipere atq; adorare cœperunt. Et quia neq; domiciliis regebantur propter aeris qualitatem ullis in ea regione nubibus subtexitur cælum: cursus siderum & defectus notauerunt: dum ea sæpe uenerantes curiosus atq; liberius intuerentur. Postea deinde portentificas animalium figuras quas colerent: cōmentū sunt quibusdam prodigiis inducti. Quorum mox auctores apperiemus. Cateri aut qui per terram dispersi fuerunt admirantes elementa mundi: cælum: solem: terram: mare sine ullis imaginibus ac templis uenerabantur: Et his sacrificia in aperto celebrabant: donec processu temporum potentissimis regibus templa & simulacra fecerunt: Ea; uictimis & odoribus colere instituerunt: sic aberrantes a noticia dei gentes esse cœperunt errant igitur qui deorum cultus ab exordio rerū fuisse contendunt: & priorem esse gentilitatem q̄ dei religionem: quā putant posterius inuentam: quæ fontem atq; originem ueritatis ignorant. Nunc ad principium mundi reuertamur.

De iniquatione angelorum: & duobus generibus dæmonū: quæ se ipsa serunt ut deos colit: quos et familiares philosophi habuerunt: ut Socrates.

Ca. xv.

Umergo numerus hominum cœpisset incrementum: uideus deus ne fraudibus suis diabolus: cui ab initio terræ dederat potestatem: uel corrumpet uel disperdet homines quod in exordio fecerat: misit angelos ad tutelam cultumq; generis humani. Quibus præcepit rante oīane terræ contagiōe maculati substantiæ cælestis amitterent dignitatem: scilicet id eos facere prohibuit: quod sciebat esse facturos: ut ueniam sperare non possent. Itaq; illos cum hominibus commorantes: dominator ille terre fallacissimus: cōsuetudine ipsa paulatim ad uitia pellexit. Et mulierū cōgressibus inquinauit: Tum in cælū ob peccata quibus se imiserant: nō recepti ceciderunt in terrā sic eos diabolus ex angelis dei suos fecit satellites ac ministros. Quia aut sunt ex his procreati: quia neq; angeli neq; homines fuerunt: sed mediam quandā naturā gerentes: non sunt ad inferos recepti: sicut in cælum parentes eorū. Ita duo genera dæmonum facta sunt: unum cæleste: alterū terrenum. Hi sunt immundi spiritus malorum quæ gerunt auctores: quorum idem diabolus est princeps. Vnde Trimegistus illum dæmonarchen uocat. Dæmonas aut grammatici dictos aiunt: quasi δαίμωνιασ. i. peritos ac rerum scios

Erratum
Liber
Saturnus
Vranus
Cham a
quo cana
nei

Erratum
Erratum
Erratum
Erratum
Erratum

quælibet
causæ

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Hos autem putant deos esse: sciunt illi quidem futura multa: sed non oia. q̄ppe quibus penitus consilium dei scire non liceat. Et iō solent responsa in ambiguos exitus temperare. Eos poëta & sciunt esse demonas & loquuntur. Hesiodus ita tradit:

Hesiodus

ΤΟΙ ΜΕΓΔΑΙΜΟΗΣ ΕΙΣ ΙΔΙΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΔΙΑΦΟΥΛΑΣ

ΕΣΘΛΟΙ ΕΠΙΧΘΟΝΙ ΟΙΦΥΛΑΚΕΣ ΘΥΙΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ. i. hi quidem demones sunt Iouis magni propter uoluptatem boni terrestris custodes mortalium hominum. Quod iccirco dictum est: quoniam custodes eos humano generi deus miserat: sed ipsi cum sint perditores hominum custodes tñ se uocari uolunt: ut ipsi colantur: & deus non colatur.

Plato

Socrates

Philosophi quoq; de his dixerunt. Nam plato ēt naturas eorum in symposio exprimere conatus est. Et Socrates esse circa se assiduum dæmona loquebatur: q̄ puero sibi adhaesisset: cuius arbitrio & nutu sua uita regeret. Magorum quoq; ars ois ac potentia horū aspirationibus constat: a quibus inuocari uisus hoīum præstigiis obæcantibus fallūt: ut non uideant ea quæ sunt: & uidere se putent illa. quæ non sunt: Hi ut dico spirit⁹ contaminati ac perditī per omnem terram uagantur: & solatiū pditionis sue pdendis hoibus operantur. Itaq; oia insidiis: fraudibus: erroribus complent. Adhærent. n. singulis hoibus: & omnes hostiatim domos occupant: ac sibi geniorum nomen assumunt: sic. n. latino sermone dæmonas interpretantur. Hos in suis penetralibus consecrāt. His quotidie profundunt: & scientes dæmonas uenerantur: quasi terrestres deos & quasi depulsores malorum: quæ ipsi faciunt & irrogant. Qui (qm̄ spūs tenues & incomphēbiles) insinuant se corporibus hoīum: & occulte in uisceribus operit: ualitudinē uitiant: morbos citant: omniis aīos terrent: mentes furoribus quatunt: ut homines his malis cogāt ad eorum auxilia decurrere.

Quod hi prodesse putantur: cum nocere desinūt: nec possunt aliqd in eos qui in fide solidati sunt: sed sanctis subiecti eis tanq̄ seruis obediunt. Ca. xvi.

Varum omnium fallaciarum ratio expertibus ueritatis obscura est. Prodesse

q̄ .n. eos putant: cum nocere desinunt: qui nihil aliud possunt q̄ nocere. Dicat

fortasse aliquis colendos esse ergo ne nocent: siq̄dem possunt nocere: Nocēt

illi quidem: sed his a quibus timentur: quos manus dei potens & excelsa non protegit: q̄ profani sunt a sacramento ueritatis. Iustos autem. i. cultores dei metuunt: cuius noie adiurati de corporibus excedunt: quorum uerbis tanq̄ flagris uerberati non modo dæmonas se esse confitentur: sed etiam noia sua edunt: illa quæ in templis adorantur. quod plerūq; coram cultoribus suis faciunt: non utiq; in opprobrium religionis: sed honoris sui: quia: nec deo p̄ quem adiurantur: nec iustis quorum uoce torquentur: mentiri possunt. Itaq; maximis sæpe ululatus editis: uerberari se & ardere & iam iamq; exire proclamant. Tñt̄ habet rei cognitio ac iustitia ptātis. Cui ergo noceret possūt: nisi his quos hñt in sua potestate: Deniq; affirmat eos hermes: q̄ cognouerunt deum non tm̄ ab icuribus dæmonū tutos esse: uerum ēt ne fato quidem teneri. μια inquit. φυλακη ευσεφεια. ευσεφουσ γαρ ανθρωπου ουτε δαιμων κακος ουτε ει παρ μενηκρ ατει.

Hermes
auctor

τεος γαρ ρυεται το ευσεφην ελπαντος κακου. γαρ εν καιμο ονηεν ανθρωποισ εστιν α γα του ευσεφεια: id est una inquit custodia pietas. Pium. n. hominem. nec dæmon malus: nec fatum tenet. Nam deus liberat pium ab omni malo: quod unum & solum in hominibus bonum est pietas. Quid sit autem ευσεφεια: id est pietas alio loco his uersibus testatur dicens: η γαρ ευσεφεια γησισ εστι του ιθου : id est pietas

Aesclepi⁹
auctor

enim notio est dei. Aesclepius auditor eius: eandem sententiam latius explicauit in illo sermone profecto: quem scripsit ad regem. Vterq; uero dæmonas esse affirmat inimi-

cos & uexatores hominum: quos ideo Trimegistus αγγελουσ ποηρουσ: id est angelos malignos appellat: adeo non ignorauit ex caelestibus deprauatos terrenos esse coepisse.

Quod hi astrologia aruspicina & oēs artes reprobas inuenerunt & psuaserunt cultū idolorum p miracula: & uarias fallaciarū tendiculas. Ca. xvi.

Orū inuenta sunt astrologia: & aruspicina & auguratio: & ipsa quæ dicuntur oracula: & necromātia: & ars magica & quicquid præterea malorum exercent hoies uel palā uel occulte: quæ oia per se falsa sunt: ut Sibylla erythraea testa-

tur: επει πλαηηπον τατα δεσ πιηατζ ρα φροησ ανδρσ ζρζυρω ηκατοημον α. quia error hæc oia sunt quæ stulti hoies seruātur quotidie. Sed idem ipsi auctores pntia sua faciunt. n. uera esse credantur. Ita hominum crudelitatem mentita diuinitate ludunt. q. illis uerum apperire non expedit. Hi sunt qui imagines & simulacra fingere docuerunt: qui ut hominem mentes a cultu ueri dei auerterent: & fictos mortuorum regum multis & ornatos: exquisita pulchritudine statui consecrariq; fecerunt: & illorum sibi nomina quasi personas aliquas induerunt: Sed eos magi & hi quos uero maleficos uulgius appellat: cum artes suas execrabiles exercent: ueris suis nominibus ciet illis caelestibus: quæ in litteris sanctis leguntur. Hi porro incaesti ac uagi spiritus: ut turbent omnia: & errores humanis pectoribus infundant: serunt ac miscent falsa cum ueris. ledinā

Ipsi. n. caelestes multos finxerunt esse utrumq; regem omnium Iouem eo q. multi sunt spiritus angelorum in caelo: & unus parens ac dominus omnium deus. Sed ueritatem mentitis nominibus inuolutam ex oculis abstulerunt. Nam deus (ut principio docui) neq; nomine (cum solus sit) eget: neq; angeli cum sint immortales: dicise deos aut patiuntur: aut uolunt, quorum unum solumq; officium est: seruire nutibus dei: nec omnino quicq; nisi iussu eius facere. Sic enim mundum regi a deo dicimus: ut a rectore prouinciam. Cuius apparitores nemo socios esse in regenda prouincia dixerit: quis illorū ministerio res geratur. Et hi tamen possunt aliquid præter iussa rectores: per ipsi ignorantiam: quæ est conditionis humana. Ille autem præses mundi & rector uniuersi: qui scit omnia: cuius diuinis oculis nihil septem est: solus habet rerum omnium cum filio suo potestatem. nec est in angelis quicq; nisi parendi necessitas. Itaq; nullum sibi honorem tribui uolūt: quorum honor in deo est. Illi autem qui desierunt a dei ministerio: ga sunt ueritatis inimici & præuaricatores: dei nomen sibi & cultum deorum uendicare conantur: non quo illum honorem desiderent. Quis enim honor perditis est: nec ut deo noceant: cui noceri non potest: sed ut hominibus quos nituntur a cultura & noticia ueræ maiestatis auertere: ne immortalitatem adipisci possint: quam ipsi sua nequitia perdididerunt. Offundunt itaq; tenebris: & ueritatem caligine obducunt: ne dominum: ne patrem suum norint: & ut illiciant facile in templis se occultant: & sacrificiis ipsis præsto adsunt. Eduntq; sæpe prodigia: quibus obstupescit homines fidem commodent simulachris diuinitatis ac numinis. Inde est q. ab augure lapis nouacula incisus est: & q. Iuno ueiis migrare se Romam uelle respondit: q. Fortuna muliebris periculum denunciat: q. Claudia manum nauis secuta est: q. in sacrilegos & Iuno nudata: & Locrenses Proserpina & Ceres Milesia uindicauit & Hercules de Appio & Iuppiter de Atinio & Minerua de Cæsare. Hinc q. serpens urbem Romam pestilentia liberauit Epidauro arcessitus. Nam illuc dæmoniarches ipse in figura sua sine dissimulatione perductus est: siquidem legati ad eam rem missi draconem secum miræ magnitudinis attulerunt. In oraculis autem uel maxime fallunt: quorum præstigias profani uerita-

Iuno
Veiis
Ceres
Hercules
Iuppiter
Minerua

DIVINAR VM INSTITVTIONVM

te intelligere non possunt. Ideoq; ab illis attribui putant: & impia: & auctoritas & opes
 & euentus prosperos rerū. Deniq; ipsorū nutu saepe republicam periculis iminentibus
 liberatam. Quæ pericula & responsis denunciauerunt: & sacrificiis placati auerterunt.
 Sed omnia ista fallaciæ sunt. Nam cum dispositiones dei præsentiant: quippe qui mi-
 nistri eius fuerunt: interponunt se in his rebus: ut quæcūq; a deo uel facta sunt uel fiunt
 ipsi potissimū facere aut fecisse uideantur. Et quotiens alicui populo uel urbi secundū
 dei statum boni quid i pendet: illi se id facturos uel prodigiis: uel sonis uel oraculis pol-
 licentur. si sibi templa: si honores. si sacrificia tribuantur. Quibus datis cum illud acci-
 derit. quod necesse est: summam sibi pariunt uenerationem. Hinc templa deuentur:
 & nouæ imagines consecrantur: mactantur greges hostiarum. Sed cum hæc facta sunt
 nihilominus tamen & uita & salus eorum (qui hæc fecerint) imolantur. Quotiens autē
 pericula impendent: ob aliquam se ineptam & leuem causam profitentur iratos: sicut
 Iuno Varroni: q; formosum puerum in templo Iouis ad exuias tenendas collocarat: &
 ob hanc causam Romanum nomen apud Cannas pene delatum est. Quod si Iuno al-
 terum Ganymedem uerebatur: cur iuuentus Romana luit pœnas? Vel si dii tantum mō
 duces curant: ceteram multitudinem negligunt. Cur Varro solus euasit: qui hoc facit
 Et Paulus qui nihil meruit occisus est: Videlicet nil tunc Romanis accidit fati Iuno-
 nis iniq; cum Hannibal duo exercitus populi Ro. & astu & uirtute confecit. Nam Iu-
 no audere non poterat aut Carthaginem defendere: ubi arma eius & currus fuit: aut ro-
 manis nocere: quia progeniem troiano a sanguine duci.
 Audierat: tyrias olim quæ uerteret arces. Sed illorum sunt isti lusus: qui sub nominibus
 mortuorum delitescunt uiuentibus plagas tendunt. Itaq; sine illud periculum quod i-
 minet uitari potest: uideri uoluit id placari auertisse: siue non potest id agunt: ut ppillo-
 rum contemptum accidisse uideatur. Itaq; sibi apud hoies q; eos nesciunt auctoritatem
 ac timorem pariunt. Hac uersutia & his artibus noticiam ueri ac singularis dei apd' oēs
 gentes inueterauerunt. Suis. n. uitis pd' ris scuiunt & crassantur: ut pdant. Iccirco et hu-
 manas hostias excogitauerunt: ipsi hostes hūani generis ut q; multas deuoraret aīas
 Cur deus humano generi sic patiatur illud: & q; tribus de causis uana est eorum
 religio: Ca. xviii.

Icet aliquis: cur ergo deus hæc fieri patit? nec tam malis succurrit errorib; ut
 mala cū bonis pugnent: ut uicia sint aduersa uirtutib;: ut hēat alios quos pu-
 niat: alios quos honoret. Vltimis. n. tēporibus statuit de uiuis ac mortuis iu-
 dicare: de quo iudicio mihi erit in ultimo libro disputatio. Differt ergo donec ueniat tem-
 porum finis: quo effūdat iram suam in potestate ac uirtute cælesti: sicut uatū prædicta
 priorū terribili monitu horrificant: Nūc autem patitur homines errare: & aduersum
 se quoq; impios esse: ipse iustus & miris: & patiens. Nec enim fieri potest: ut non is in
 quo perfecta sit uirtus: sit etiā perfecta patientia. Vnde qdam putant: ne irasci qdem
 deū omnino q; affectib; q; sūt perturbationes animi subiect; non sit. q; fragile est oē
 animal: quod afficit & commouetur. Quæ persuasio ueritatē atq; religionē fūdit; tol-
 lit. Sed se ponatur interim loc; hic nobis de ira dei differend; q; & uberios est materia
 & opera proprio latius exequenda. Illos ergo nequissimos spirit; q; s; uenerat; fuerit
 & secut;: nec cælo nec luce potiet;: quæ sūt dei: sed in illis deidet: quæ in distributione
 rerū attributa esse ipsi mīalorum principi disputauim;: in tenebras: scilicet & inferos: &
 in suppliciū sempiternū. Docui religiones deorū triplici mō uanas esse. Vno q; simula-
 cra ipsa quæ colūtur effigies sint hominum mortuorū. Est autē peruersū & incongruens

LIBER SECVNDVS

ut simulacrum hoīs a simulacro dei colatur. Colit. n. quod est deterius & imbecillius. Tum inexpiabile facinus esse: deserere uiuentem ut defuncturū monumentis seruias. qui nec uitam nec lucem dare cuiq̄ possunt. qua ipsi carent. Nec esse alium quenq̄ deū: præter unum: cuius iudicio ac potestati oīs anima subiecta sit. Altero q̄ ipsæ imagines sacræ. quibus inanissimi homines seruiunt: omni sensu carent. quoniam terra sint. Quis aut̄ non intelligat nefas esse reētū animal curuari: ut adoret terram: quæ iccirco pedibus nostris subiecta est: ut calcanda nobis: non adoranda sit: qui sumus ideo excitati: & ex eo statum sublimen præter cæteras animantes accipimus: ut non reuoluamur deorsum: ne hunc cælestem uultū proiciamus ad terrā. Sed oculo eo dirigamus: quo illos naturæ suæ conditio direxit: nihilq̄ aliud adoremus: nihil colamus: nisi solius artificis parentisq̄ nostri unicum nomen: qui præterea hoīem rigidum figurauit: ut sciamus nos ad superna & cælestia prouocari. Tertio q̄ spiritus præsentis religionibus: condemnari & abiecti adeo per terram uoluentur: qui non tm̄ nihil præstare cultoribus suis possint: qm̄ rerum potestas penes unum est. Verum etiam mortiferis eos illecebris & erroribus perdant: quoniam hoc illis quotidianum est opus: tenebras hominibus obducere ne quæratur ab illis uerus deus. Non igitur colendi sunt: quia sententiæ dei subiacent. Est. n. piaculum maximum addicere te potestati eorum: quibus si iustitiam sequate: potentior esse possis: & eos adiuratione diuini nominis expellere ac fugate: Quod si apparet religiones istas tot modis esse uanas: quibus docui: manifestum est eos qui uel mortuis supplicant: uel terram spiritibus uenerantur: uel spiritibus impuris aīas suas mancipiant: rationem hoīum non tenere: eosq̄ impietatis ac sceleris sui supplicia pensuros qui rebelles aduersus parentem generis humani deū: susceptis inexpiables sacris fas omne uiolauerunt:

Quod in cultu simulacrorum nulla potest esse religio. Nam a simulatione: id est a fallacia dicta sunt.

Ca. xix:

Ucunq̄ igitur sacramentum hominis tueri rōneriq̄ naturæ suæ nititur obtinere ipse se ab humo suscitare & erecta mente oculos suos tendat in cælū non sub pedibus quæratur deum nec auestigiis suis erruat quod adoret quia qcquid homini subiacet infra hoīem sit necesse est: Sed quæratur in sublimi quæratur in summo quia nihil potest homine maius esse nisi quod fuerit supra hominem. Deus aut̄ maior est hoīe supra ergo non infra est. Nec in ima potius. sed in summa regione quærendus est. Quare nō ē dubiū: qn̄ religio nulla sit ubicunq̄ simulacrum est. Nā si religio ex diuinis rebus: est diuini autem nihil est: nisi in cælestibus rebus. Carent ergo religioe simulacra quia nihil potest esse cæleste in ea re quæ sit ex terra qd' quidē de nomine ipso sapienti apparere potest: Quicquid enim simulatur id falsum sit necesse est nec pōt unq̄ ueri nomē accipere qd' ueritatē suo & imitatione mētutus. Si aut̄ omnis imitatio nō res potissimū seria sed quasi ludus ac iocus est nō religio in simulacris sed minus religionis est. Præferendū est igit̄ uerū oībus falsis. Calcanda terrena ut cælestia cōsequamur. Ita enī res se habet ut quisq̄ animā suā cuius origo de cælo est ad inferna & ima prostrauerit eo cadat quo se ipse deiecerit. Ideoq̄ oportet rationis ac status memorem nō nisi ad superna niri semper ac tendere. Quod qui fecerit hic plane sapiens hic iustus hic homo hic cælo deoq̄ dignus iudicabitur quē suus parens nō humilem nec ad terrā more quadrupedū abiectum sed stantem potius ac rectum sicut eum fecit agnouerit.

Breuis epilogus quo decet gentibus superatis sibi a philosophis grauius imminere certamen:

Cap. xx.

iii

DIVINARVM INSTITVTIONVM

p
 Eracta est igitur (ni fallor) magna & difficilis suscepi operis portio & maiestate caelesti suggerente nobis dicendi facultatem inueteratos depulimus errores. Nunc uero maior nobis ac difficilior cum philosophis proposita luctatio est quorum summa doctrina & eloquentia quasi moles aliqua mihi opponitur. Nam ut illic multitudine ac prope consensu omnium gentium praeebatur: ita hic auctoritate praestantium omni genere laudis uirorum. Quis autem nesciat plus esse momenti in paucioribus doctis: quam in pluribus imperitis? Sed non est desperandum istos quoque de sententia deo ac ueritate ducibus posse depelli. Nec tam perinaces esse arbitror: ut clarissimum solem sanis ac parentibus oculis uidere se negent. Modo illud uerum sit: quod ipsi solent profiteri studio inuestigandae ueritatis se teneri. Efficiam profecto: ut quae si tam ueritatem diu & aliquando inuentam esse credant & humanis ingeniis inueniri non potuisse fateantur.

Lactantii Firmiani diuinarum institutionum aduersus gentes: liber tertius.

C
 Comendatur in primis ueritas: & omni praefertur eloquentia: & quare ea non sint affecti philosophi: aperitur: & quare stilo simplici sacra scribantur eloqua: & quod philosophis tunc maxime credendum est: cum suam ignorantiam proficientur. Ca. primu.

u
 Ellem mihi (quoniam ueritas in obscuro latere adhuc extimatur) uel errore atque imperitia uulgi variis & ineptis superstitionibus seruientis: uel philosophis prauitate ingeniorum turbantibus eam potius quam illustrantibus etsi non qualis i. M. Tullio fuit (quia praecipua & admirabilis fuit) aliquam tamen proximam eloquentiae contingere facultatem: ut quantum ueritas uis sua propria ualeat tantum ingenium quoque uiribus nixa exerceret se aliquando & discussis conuictisque tam publicis: quam eorum qui sapientes putantur erroribus: humano generi clarissimum lumen inferrer. Quod quidem duabus ex causis fieri uellem: uel quod magis possent credere homines ornatae ueritati qui est mendacio credunt: capti orationis ornatu lenocinioque uerborum: uel certe ut ipsi philosophi suis armis porissimum: quibus placere sibi & considerare solent: oprimerentur a nobis. Sed quoniam deus hanc uoluit esse naturam: ut simplex & nuda ueritas esset luculentior: quia satis ornata per se est. Ideoque ornamentis extrinsecus additis fugata corrumpitur. Mendacium uero specie placet aliena quia per se corruptum uanescit ac defluit: nisi aliunde ornatu quaesito circumlitum fuerit ac politum: a quo animo ferre ingenium mihi mediocre fuisse concessum. Verum ego non eloquentiae sed ueritatis fiducia suscepi hoc opus fortasse maius quam possit meis uiribus sustineri: quod tamen etiam si ego defecerim: deo (cuius est hoc munus) adiuuante: ueritas ipsa complebit. Etenim cum sciam maximosque oratores a cauidicis mediocribus saepe uictos: quod tanta est potentia ueritatis: ut seipsam quamuis in rebus exiguis sua claritate defendat. Cur hanc ego in maxima causa ab ingeniosis quidem ac illis desertis uiris: sed tamen falsa dicentibus: oppressum iri putem: ac non illa sinimus oratione nostra: quae de tenui forte admodum ex illis emanat: lumen tamen suo clara & illustris appareat. Nec si philosophi doctrina litterarum mirabiles extiterint: ego etiam illis scientiam ueri cognitionemque concesserim: quam nemo cogitando aut disputando assequi potest. Neque enim nunc reprehendo eorum studium: quod ueritatem scire uoluerunt: quia naturam hominis deus ueri adipsam diu cupientissimam fecit. Sed in arguendis reuincis: quod honestam illorum & optimam uoluntatem non sit secutus effectus: quia neque quid esset uerum ipsum sciebant: neque quomodo aut ubi aut qua mente quaerendum. Ita deum succurrere humanis erroribus cupiant